

orizonturi

HENRI H. STAHL
PAUL H. STAHL

CIVILIZAȚIA VECHILOR SATE ROMÂNEȘTI

Redactor responsabil : DUMITRU MARTINIUC
Tehnoredactor : MARIA POPESCU

*Dat la cules 05.03.1968. Bun de tipar 15.06.1968
Apărut 1968. Tiraj 20 000 + 120 broșate. Hirtie
pentru tipar înalt tip B de 63 g/m². Format
500×800/16. Coli editoriale 4,36. Coli de tipar 6,25.
A. 1529/1968. C.Z. pentru bibliotecile mari și mici :
9(498).*

Întreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918”,
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, București
Republica Socialistă România
Comanda nr. 1365.

acesta scapă de sarcina de a da, fără plată, tainuri și cai de corvoadă, care sînt omorîți fără despăgubire. De altfel și chipul în care își clădesc acareturile, lipsa de meșteșugire a construcțiilor unei gospodării moldovenești de la cîmp înlesnesc aceste strămutări, așa că un sat întreg își schimbă locul cu tot atît de puțină pregătire sau greutate ca și o tabără de nomazi“.

Așadar, ce nu puteau vedea călătorii străini erau satele cele adevărate, cele adăpostite în zonele ferite ale munților și podgoriilor, acolo unde mai dăinuia, puternică, o țărănime liberă, moșneni și răzeși, care mai toată se afla în locurile în care nu străbăteau drumurile cele mari.

În aceste zone, populația românească, sătenii, la ei acasă, sînt păstrătorii unei tradiții culturale cu rădăcini atît de adînci, încît merg pînă departe în preistorie. Aci au reușit ei să facă a înflori o civilizație rurală care nu numai că are un caracter de originalitate mai viu decît al altor neamuri, dar să și dovedească o putere de creație culturală care uimește, pe drept cuvînt, pe oricine ajunge a o cunoaște.

Așadar, *civilizația vechilor noastre sate este, în primul rînd, o civilizație a satelor libere.*

În puținele pagini care urmează, vom încerca a o descrie.

II. ORGANIZAREA SOCIALĂ A SATULUI

1. Ce înseamnă „sat”?

În vorbirea țăranilor ca și în cea a celor mai vechi documente, cuvîntul „sat” are înțelesuri mai multe decît în limba noastră cînturărească de azi. Și anume : satul cel vechi este un fenomen social complex, cuprînzînd laolaltă o „populație”, o „vatră de sat”, adică locul de așezare a gospodăriilor, și un „trup de moșie”, adică locurile de muncă ale acestor oameni. „Moșie” este de asemenea un cuvînt care are alt înțeles în limba populară și în cea veche decît în cea de azi, „de moșie” fiind socotit orice bun care vine de la „moși”, de la „strămoși”, adică un bun moștenit. Astfel o casă poate fi „de moșie” ; ba pe vremea cînd existau și robi țigani puteai avea și „un țigan de moșie”. Prin „trup de moșie” se înțelege însă nu un petec oarecare de pămînt, ci suprafața întregă a satului, adică ceea ce se numea pe vremuri și „hotarul satului”. Termenul de „hotar” are însă și el un înțeles anume în limba noastră veche, „hotar” fiind desigur granița care desparte un sat de altul, dar și toată suprafața cuprinsă între aceste hotare. Expresii ca acestea : „un sat cu tot hotarul” se referă la suprafața lui, întocmai ca cea de „un sat cu tot hota-

rul“ sau „din cin în cin“, toate vrînd să însemne același lucru : întreg trupul de moșie.

Cuvîntul „sat“ mai poate avea și alte înțelesuri, de mai puțină însemnătate, precum „gura satului“, adică o opinie publică, sau în vorba „n-am făcut sat cu cutare“, faptul că n-ai avut tovărășie cu cineva.

Denumirea de „trup“ care se dă moșiei are și ea o semnificație care merită a fi știută, ea fiind de fapt cea de primă importanță pentru înțelegerea vieții și civilizației satești de odinioară. Anume : vatra și moșia satului formează laolaltă un singur tot, organic înche-gat, tot atît de riguros pe cît sînt organele unui trup omenesc. Moșia satului este într-adevăr organizată colectiv, atît economic cît și juridic, așa cum vom arăta de îndată.

Să luăm deci pe rînd cele trei părți structurale ale „satului“ : „trupul de moșie“, „vatra“ și „oamenii“, ca să arătăm în ce chip se încheagă ele laolaltă pînă la a forma un „sat“.

2. Tehnicile economice ale vechilor sate

a) *Trupurile de moșie și vechimea lor*

De jur-împrejurul unei vetre, locurile de muncă, formînd „hotarul satului“, aveau „hotare“ ale căror forme perimetrice erau, de cele mai deseori, foarte regulate, fiind trasate geometric, potrivit unui cadrilaj de ansamblu care da fiecărui sat în parte o formă apropiată de cea pe care o arătăm în fig. 1.

Dacă observăm atent această formă, vom vedea că ea este determinată prin trei linii de bază, denumite

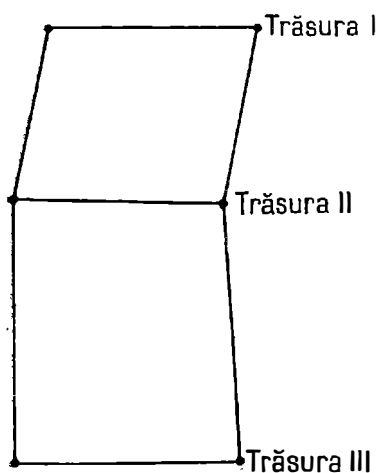

Fig. 1. Forma perimetrală a unui trup de moșie

„trăsuri“ (adică linii „trase“ de la un hat la altul) însemnate la capete prin pietre de hotar. E de la sine înțeles că o asemenea formă de moșie determinată prin „trei trăsuri“, fiind înconjurată de alte moșii aparținând aceluiași tip, dădea naștere unui cadrilaj agromensural, în care toate satele se așezau unele lângă altele ca fîșii paralele, ceea ce se numea în vechime că satele se aflau „însurărite“, „îngemănate“ sau „înjugate“ (vezi fig. 2).

Fără îndoială că o astfel de împărțire geometrică a teritoriului unei întregi zone geografice nu putea rezulta decît de pe urma unor operații agromensurale ur-

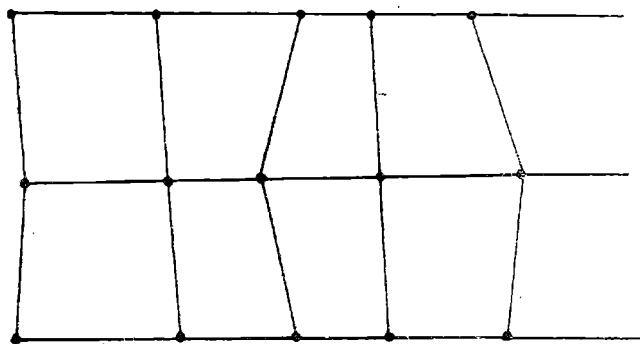

Fig. 2. Un complex de moșii „însurărite“

mărite cu dinadinsul, iar nu ca efect al unei întâmplări oarbe.

Aceste trasee se dovedesc a fi foarte vechi. Cele dintîi documente din primele veacuri de după „descălecări“, de cîte ori vorbesc de ele, le pomenesc ca dăinuind „din nepomenit veac“. Cercetări mai recente le arată în adevăr a preexista vremilor în care statele noastre autohtone nu apucaseră încă a se întemeia.

Există însă și regiuni în care moșiile satelor nu au această formă geometrică, ci dimpotrivă, au o formă neregulată, care pare a fi fost ieșită nu dintr-o operație agrimensurală, ci din cuprinderi treptate, făcute de jur-împrejurul unei vetre, prin defrișări succesive. Ele poartă numele de „moșii rotunde“.

b) *Organizarea internă a unei moșii sătęști*

Cînd într-un document mai vechi se caută a se da descrierea unui asemenea hotar sătęsc, ca să te facă să înțelegi că e vorba de un hotar întreg, de un „trup“ de moșie, iar nu de un lot oarecare de pămînt, ți se înșiră din ce e alcătuit hotarul, spunînd : „din pădure, din cîmp, din izlaz, din apă, din vatră“, adăugînd spre o mai bună lămurire, „din hotar în hotar“, sau „de peste tot hotarul“, sau „de pretutindeni“. Uneori, la nevoie, se enumeră și alte părți constitutive ale zonelor economice din moșie, precum „balta, iazul, stufărișul, poienile, viile, vadurile de moară, grădinile“ sau alte asemenea locuri specializate. Însă întotdeauna părțile esențiale ale moșiei sînt socotite a fi „pădurea, cîmpul, izlazul și vatra“, care sînt de aceea nelipsite în orice descriere.

Pentru ca fiecare gospodar din sat să aibă parte de toate aceste zone economice ale hotarului, ele erau or-

ganizate în formă de fîșii străbătînd moșia orizontal de la un hat la altul, ca de pildă în schema alăturată (vezi fig. 3), confirmată prin nenumărate documente, precum și prin situația geografico-economică a multora din satele vechi care au mai putut fi cercetate la teren,

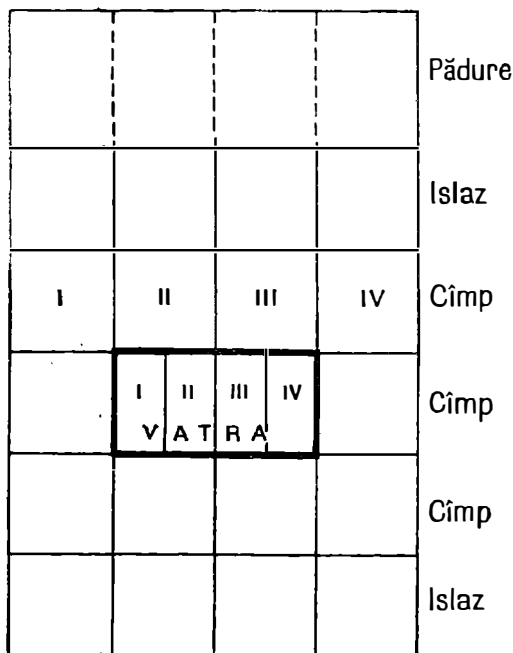

Fig. 3. Organizarea economică internă a unui sat

în vremea noastră, înainte ca structura lor internă să fi fost radical schimbată prin operațiile de reorganizare economică a teritoriului pe măsura nevoilor unei agriculturi moderne.

În cadrul acestei scheme de structurare economică a vechilor trupuri de moșie, să analizăm deci și noi, pe rînd, pădurea, izlazul, cîmpul, apa și vetrele de sat.

a). **Pădurea.** De cînd lemnul copacilor din păduri a ajuns a fi un bun economic exploatabil, fiind o marfă căutată pe piețele mondiale, și de cînd oamenii sînt mai dornici să aibă la îndemîină ogoare de arat și semănat, decît păduri, s-a procedat în țara noastră la o defrișare masivă a pădurilor. Pe vremuri însă ele acopereau ca o pînză imensă aproape întreaga țară, coborînd de la munte, spre stepa goală, în perdele groase de brazi, stejari și fagi.

Nomazii se îngrozeau de ele, de la ei rămînîndu-ne numiri foarte semnificative, precum „Teleorman“, care nu e altceva decît „deliorman“, adică „pădure nebună“. Oamenii locului, ei înșiși o numeau „pădure merie“, „pădure cumplită“, „pădure surdă“, „codru adînc“. Totuși, aici găseau ei loc de adăpost și de trai. „Codrul frate cu românul“ nu e o vorbă spusă în vînt, nici o simplă figură de stil, ci expresia unei realități istorice.

În adevăr, în aceste păduri, greu de străbătut pe alte căi decît ale luncilor rîurilor care coborau de la munte spre Dunăre sau spre Tisa, băștinașii își croiau largi poieni, în care se așezau cu vetrele lor de sat.

Pădurea le oferea multiple feluri de foloase. Mai întîi, la vreme de bejenie, pădurea le era adăpost sigur. Cînd „dădeau tătării“, hoardele lor fiind din vreme anunțate prin șirul de focuri ce se aprindeau dinadins, „dînd șfară în țară“, de-a lungul unei rețele de aliniamente avînd legătură de vedere între ele, oamenii băjeneau în pădure, își încărcau tot calabalicul în care, lada cu boarfe și scule, rîșnițele de mîină, țesăturile de copt pîine, sacii cu hrană. Carele lor erau cu două proțapuri, spune tradiția, ca să li se poată lesne schimba direcția de mers printre copacii deși ai pădurii. Chiar curtea domnească și boierii fugeau, pe luni întregi de zile, în pădure, ridicîndu-și acolo, la iuțeală,

biserici mici de lemn și case de adăpost. Tătarii, voind să prindă robi, căutau prin păduri, ca să înșele oamenii, strigînd, așa cum povestesc bătrînii : „Marie, Ioană, ieșiți, veniți, că au plecat tătarii“ ; după cum și în superstițiile populare se spune că la fel cheamă duhurile rele ale nopții, ca să te facă să ieși din casă, și să te poată poci. Amintire, răstălmăcită superstițios, a unor vremuri de demult, transpunere a primejdiei reale a tătarilor în primejdie mistică a oricărui necunoscut dușmănos.

Tătarii se foloseau însă și de pasărea numită „nagîță“ sau „pasărea tătarilor“, cu care se aflau într-o stranie asociație : nagîța căuta locurile de refugiu în pădure ale băjenarilor, se rotea deasupra lor, trădîndu-le astfel ascunzișurile, pentru a primi drept răsplată, leșurile celor omorîți de tătari.

Dar pătrunderea în pădure era totuși primejdioasă, pentru că ai noștri o foloseau și ca armă de război. Se știe cum : tăiau copacii în așa fel încît abia să se mai țină în picioare și, la timp potrivit, îi prăvăleau unii peste alții, „în huială“, zdrobind oștile căzute în astfel de capcane.

Dar mai de preț era pădurea prin faptul că prilejuia oamenilor o hrană zilnică. Vînătoarea, de pildă, nu era, ca azi, un simplu sport, ci izvorul unei alimentații de bază.

În pădure, cu tot felul de arme și capcane, se vîneau fiarele și vietățile mai mărunte. Mai erau, pe vremuri, prin păduri, albine sălbăticate care roiau prin copaci găunoși. Se culegeau și tot felul de plante, poame, iască, pere și mere pădurețe, bureți și ciuperci, unele comestibile, altele bune de leac sau alte treburi. În anii de secetă, de prăpăd adus de lăcuste sau războaie, satele recurgeau aproape numai la aceste resurse alimentare ale pădurii, la așa-numita „alimentație de foamete“, de la

care ne-a și rămas zicala, des pomenită : „mi s-a urît ca de mere pădurețe“.

Se scoteau de asemenea lemnele trebuincioase, nu numai pentru foc ci și pentru construcția caselor și fabricarea tuturor uneltelor omului ; ceea ce era deosebit de important pentru o vreme când fierul se folosea rar, fiind scump, și când în majoritatea lor uneltele folosite (plug, grapă, „sapă de lemn“, războaie de țesut, car, melițe, pătule, furci, blide, șindrila, cuie, scaune, mese) erau toate din lemn sau aproape numai din lemn.

În pădure însă se făcea și creștere de vite. În special porcii erau lăsați, din primăvară pînă în toamnă, să colinde fără pază prin pădurile „roditoare“ de ghindă și de jir. Ba și vaci, boi și cai erau tot așa lăsați să-și găsească singuri hrana prin pădure, măcar că uneori scroafele făceau purcei cu mîstreții, iar vitele mari se întorceau mursecate de lupi și urși, dacă nu piereau chiar mîncate.

Pentru a le ușura hrana, oamenii tăiau în pădure poieni artificiale, în care iarba să poată crește mai în voie. Pentru asta era de ajuns să se jupoaie coaja copacilor ; mutilați astfel, copacii se uscau, dînd naștere unei *secături*, termen care vine de la latinul „secare“, însemnînd „tăiere“. Se mai numesc și *runcuri* tot de la un cuvînt latin, *runcare*, însemnînd „defrișare“ ; sau *curături*, de la verbul latin *curo-curare*, care a dat naștere și cuvîntului „curat“, runcul fiind deci un „loc curat“ ; dovadă limpede a unei tradiții tehnice care dăinuie din vremea cînd populația băștinașă mai vorbea încă o limbă latină vulgară.

După cîtăva vreme, o astfel de secătură sau runc (i se spune și „laz“) nu mai da iarbă deasă, locul sleindu-și puterile. De aci și expresia „de pe runc nou iese brînză bună“.

Ca să folosească aceste secături în scopuri agricole, trebuia însă să se dea foc copacilor o dată uscați, cenușa lor îngrășînd pămîntul. Apoi, cu rărița și cu sapa se ara, se săpa, ca să se poată semăna ceva mei, la locuri mai înalte hrișcă, mai rar grîu.

Dar fie că aceste poieni erau pastorale sau agricole, ele formau niște mici „ochiuri de lumină” presărate ici și colo prin întunecimea pădurilor „negre”, neumbrate. După cîtăva vreme ele erau însă părăsite, oamenii mutîndu-și vitele sau semănăturile în alte poieni, mai dinainte pregătite. Folosirea lor era deci mutătoare. Poiana o dată părăsită, o „umplea de iznov pădurea”. Ritmul folosirii era deci pastoral : „pădure — iarbă — pădure” ; sau agricol : „pădure — ogor — pădure” ; sau mixt : „pădure — ogor — iarbă — pădure”.

Ne vine greu a crede, în zilele noastre, cînd pădurea a ajuns a fi îngrijită și exploatată rațional, să ne închipuim vremea cînd, dimpotrivă, viața oamenilor consta într-o luptă necurmată cu ea.

„Pădurea stă să cadă pe noi”, „ne îneacă”, „cum ai stat din secure, cum te-nghite”, „toată viața trebuie să te lupți din secure, cu ea, să nu te-năbușe”, spuneau, încă acum o generație, țăranii din zona munților, incendierea pădurii fiind socotită ca un procedeu, normal și economic, de a pune în valoare pastorală și agricolă terenul.

Se defrișau și terenuri mai mari, căutîndu-se stîrpierea completă a pădurii spre a obține locuri de arat mai largi.

Ca să poată intra plugul în aceste runcuri, era însă nevoie de o muncă destul de grea, pentru că, după ce

arseseră copacii, rămâneau în pământ rădăcini și cioturi, care trebuiau scoase afară, „destupându-se“ astfel pădurea.

Din aceste vechi obiceiuri tehnice ne-au rămas nenumărate urme toponimice, adică locuri care poartă încă numele de „runc“, „laz“, „arșită“, „jariște“, care sînt toate dovada unor foste păduri puse în valoare în felul acesta.

Ceea ce trebuie iarăși știut e faptul că pădurea nu era pe vremuri un obiect de proprietate, orice om, din orice loc al țării, putînd veni la orice pădure ca s-o folosească, pascănd-o, runculuind-o, făcînd în ea „arșite“, „jariști“ sau luînd lemne pentru foc, de construcție și pentru unelte. Tîrziu de tot, pe măsură ce au pătruns la noi comerțul cu lemne, tehnicile de scoatere a catargelor pentru corăbii și transportarea lor pe plute, fabricarea de luntri, de cărbuni, extragerea de potasă, pădurile încep a fi „oprite“, mai întîi în mod excepțional, doar anume petice de codrii fiind declarate „braniște“, pentru ca în veacul al XIX-lea să fie supuse unei legislații silvice. Abia după 1864 pădurile de pe moșiile boierești au ajuns a fi proprietate particulară și tocmai în 1912 codul silvic a organizat și proprietatea pădurilor din satele răzășești și moșnenești.

b) **Izlazul.** Acolo unde nu era pădure, domina izlazul, cîmpul liber deschis, de asemenea folosit în comun de toți locuitorii satului.

Pe izlaz pășteau hergheliile de cai. Lăsați în plină libertate, caii creșteau sălbatic, trebuind să fie prinși cu arcanul atunci cînd era nevoie de ei. Greu de deprins la călărie, dovedeau calități excepționale de vigoare, prețuite chiar și de remonterele statelor vecine, care își aprovizionau armatele cu cai de la noi.

Sînt însă unele animale, de pildă oile, care nu puteau fi lăsate singure în pădure. Satele din preajma munților își formau ciupoarele, strîngînd oile de la toți gospodarii satului, dîndu-le în grija unor „păstori“ sau „păcurari“ ca să le urce sus, spre „munte“, adică în zonele alpine de unde încetează pădurea. Stăteau acolo din primăvară pînă în toamnă. Peste iarnă, oile o „tuleau“, adică coborau pe izlazul satului, o bună parte din satele de dincolo de Carpați plecînd pe lungile „drumuri ale oilor“, însemnate din loc în loc cu mari cruci de piatră, pînă spre bălțile Dunării, la iernat. Este ceea ce se numește „transhumanță“, „locală“, în cazul dintîi, „de lung parcurs“, în cazul celor care coborau pînă la baltă.

Creșteau pe izlaz și vaci, care, ca și oile, trebuiau ceva mai atent păzite. Ca să nu fie atacate de fiarele sălbatice, se construia pentru ele un ocol de garduri, de formă rotundă, în care erau aduse peste noapte, cu acest prilej fiind și mulse. Aceste locuri închise cu garduri pastorale poartă numele de *închisori*. Și pentru că, după cîtăva vreme, bălegarul strîns și călcat în picioare strica pămîntul, gardurile se mutau în altă parte a izlazului, ceea ce face ca numele acestor „închisori“ să fie și „mutări“.

Cum pe izlaz erau unele locuri în care iarba creștea mai deasă, oamenii le transformau în *gropi de cosire* și, pentru ca să nu le calce vitele, le înconjurau și pe ele cu garduri.

Întreg izlazul era așadar acoperit, ici și colo, cu asemenea mutări, împrăștiate și mutătoare, gardurile lor nesemnificînd nici un fel de drept de proprietate, fiind doar unelte menite să împiedice ieșirea vitelor din ocol, fie, dimpotrivă, intrarea lor acolo.

c) **Ogoarele.** Din timpuri străvechi avem dovada că oamenii țării practicau agricultura, prin faptul că găsim în stațiunile preistorice urmele cerealelor pe atunci folosite, iar din vremea epocii de bronz și a epocii de fier găsim și secere și fiere de plug. Terminologia agrară ne arată de asemenea a fi dominant latină ; cuvintele : grâu, secară, mei, ovăz, ridiche, varză, ceapă, aiu, usturoi, fasole, linte, lăptucă, nap, pătrunjel, pepene, păstîrnac, urzică, neghină, trifoi sînt latine, ca și verbele a ara, a săpa, a semăna, a secera, a culege, a treiera și a măcina.

Numai că agricultura pe care o făceau satele noastre în vechime nu se asemana cu cea de azi și nici măcar cu cea practică acum un veac.

Au fost vremuri în care populația țării era cu mult mai puțină decît acum, așa că pămînt nedestelenit rămînea relativ mult.

Se proceda deci astfel : fără a folosi îngrășăminte, afară doar de cenușa copacilor din „arșițe“ și „jariști“, oamenii alegeau o bucată de pămînt pe întinsul izlazului devălmaș ; se apucau să-i „rupă țelina“, să-l destele-nească. Munca era grea, căci nu numai în pădure, ci și pe izlaz trebuia să se facă „loc curat“, adică o „curătură“, arzîndu-se și scoțînd din rădăcină bălăriile crescute în voie, înalte pînă dincolo de statul unui om. În versurile pe care le spun colăcarii de sărbătorile Crăciunului ni s-a păstrat descrierea legendară a unor asemenea practici. Colindul *Plugușorului* ne spune cum „s-a sculat mai an, Bădica Troian, cum a încălecat, la cîmp a plecat, și-n scări s-a ridicat, peste cîmpuri s-a uitat ca s-aleagă loc curat, de arat, de semănat“.

Tradiția nu ne vorbește deci de un lot de pămînt aflat în proprietatea lui „Troian“, ci de un izlaz în care

Troian își alege în plină voie locul „curat“ care îi trebuie. De arat, cîntecul ne spune că a arat „tot în lungul vîntului, unde e la îndemîna voinicului“, adică a dat arăturii sale o direcție aleasă după cum bătea vîntul, astfel ca semănatul să se poată face ușor, cu vîntul bătînd din spate, iar nu din lături. Din nou, dovadă că Troian legendarul nu ara pe un loc aflat în proprietatea sa, închis între haturi sau cu garduri statornice, ci pe izlaz devălmaș.

Aratul se făcea cu unelte primitive : cu *rarița* sau cu *plugul*. Rarița e o unealtă care sparge brazdă în pămînt. Plugul sparge și el, dar în același timp și răstoarnă brazda. Cu rarița trebuie să ari „în lungiș și-n curmeziș“, cum spune același cîntec, adică de două ori, „cruciș“, pe cînd cu plugul se ară doar o dată. Rariță sau plug, unealta era de lemn, rareori avînd „fierul“ de fier. Plugurile de lemn au rămas unealta de căpetenie a țăranilor noștri pînă atît de tîrziu, încît ne poate prinde mirarea.

În 1897, un cercetător al problemei constată că mai aveam încă în Moldova și Muntenia un număr de 98 353 pluguri de lemn, față de 224 463 pluguri de fier și 65 pluguri cu aburi.

Cu drept cuvînt, cîntecul popular se putea plînge de aceste pluguri de lemn, spunînd despre ele, în batjocură, că „s-au izbit de un os de rîmă și s-au făcut mii și fărîmă“. Asemenea pluguri de lemn, cînd urmau a fi folosite pentru a deșteleni, erau „grele“, adică foarte puternice, trebuind să fie trase de multe perechi de boi. Oamenii se strîngeau mai mulți laolaltă, în „tovărășii de plug“, ca să-i poată înjuga în același jug. „A băga în plug pe cineva“ a rămas pînă azi vorba pentru orice întovărășire.

**CONSILIUL
PENTRU RĂSPÎNDIREA CUNOȘTINȚELOR CULTURAL-ȘTIINȚIFICE**

HENRI H. STAHL
PAUL H. STAHL

CIVILIZAȚIA VECHIILOR SATE ROMÂNEȘTI

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

București, 1968

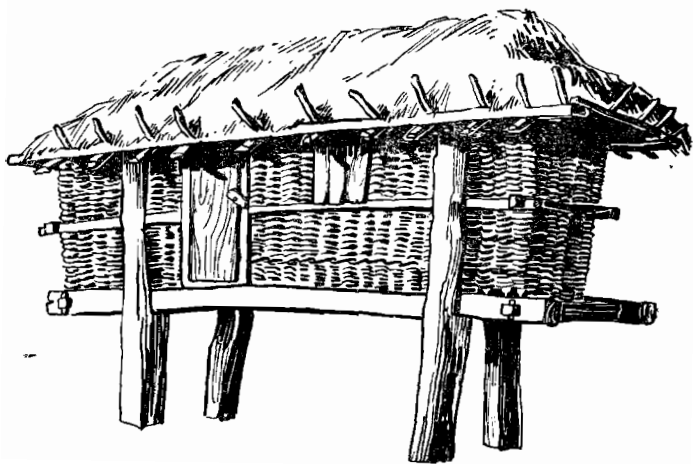
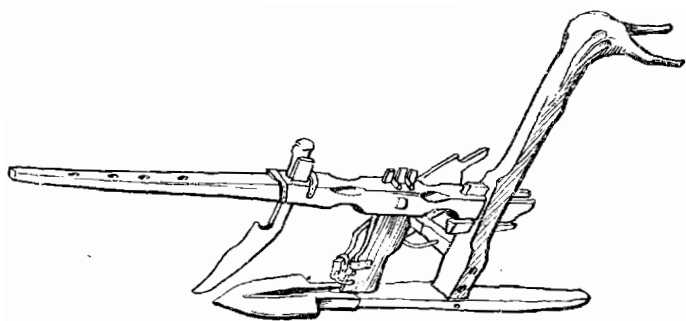

Fig. 4. sus : plug de lemn din estul Transilvaniei
jos : pățul de bucate din sudul Olteniei

După ce locul era arat și semănat, pământul virgin fiind fertil, dădea o recoltă bună, numită *în țelină*. Al doilea an se ara și semăna pe același loc, adică *în prosie*. Această recoltă în prosie era ceva mai slabă, astfel că în al treilea an, pe același loc, adică *în răsprosie*, abia de se mai putea recolta câte ceva. Atunci pământul, fiind sleit, trebuia părăsit în favoarea altui loc proaspăt deștelenit. Dar pe locul părăsit, din scuturătura grânelor, mai creștea spontan încă o recoltă, care de data aceasta poartă numele de *samulastră*.

Pe un ciclu de trei ani deci, în țelină, prosie, răsprosie și eventual în al patrulea an în samulastră, se puneau în lucrare același loc. Nu se practicau deci îngrășămintele, nu se alternau culturile, ci se storcea pământul pînă la completa epuizare. Era mai rentabil să se procedeze astfel, prin deștelenirea mereu a altor pământuri noi, decît să se depună munca grea de îngrășare a pământului. Locurile părăsite își recăpătau pe încetul fertilitatea, după trecerea unui număr de ani, astfel că puteau fi repuse periodic în cultură.

Cu alte cuvinte, locurile arate erau și ele mutătoare, agricultorii rotindu-se de jur-împrejurul vetrei satului, mereu în căutarea unor ogoare noi.

Abia după ce tehnicile agricole s-au mai dezvoltat și lumea s-a înmulțit, s-a trecut la o agricultură în care se alternau două culturi, de pildă porumb și grâu, pe două „cîmpuri“ („de sus“ și „de jos“). Dar pînă în veacul al XIX-lea, agronomii noștri mai constată că tehnica agricolă mai sus descrisă este cea mai răspîndită printre țărani.

Acest sistem al „moinei“, cum este numită această agricultură itinerantă, mutătoare, a fost părăsită abia tîrziu, după ce economia noastră agrară s-a transformat din pastoral-agricolă cum era, în „eminamente agri-

colă“, cum i se spune, adică pe măsură ce principala marfă de export au ajuns a fi cerealele, în special grâul.

Desigur, grâu se cultivase încă de mult ; dar în vechime țărani îi preferau meiul, care se poate semăna primăvara, crește repede și e foarte rodnic. Din acest mei se făcea „mălai“ de „mămăligă“, principala hrană a țăranilor. Ardelenii, care aveau o agricultură ceva mai dezvoltată, când au văzut întrînd în Alba Iulia pe Vodă Mihai, cu lăutarii după el și cu o armată care se hrănea cu mei, l-au și poreclit „Mălai Vodă“.

Se semăna și secară multă, iar sus la munte, hrișca, pe care, foarte rar, o mai putem întîlni și astăzi. Desigur, inul, cînepa intrau și ele în atenția agricultorilor sau mai bine zis a femeilor, ele fiind cele cu grija micilor petece de „cînepiști“ și „iniști“, din care scoteau ce le trebuia pentru a face hainele necesare.

În sfîrșit, viile, pomenite la noi încă din vremea dacilor, se cultivau cu deosebită grijă, însă numai în zonele geografice unde vița autohtonă, nealtoită, putea crește și da rod.

Un alt obicei care merită a fi consemnat este cel al „izlăjirii“ ; adică, după seceriș, miriștea se socotea izlaz, toți locuitorii satului avînd deplină libertate de a-și paște vitele pe aceste „miriști izlăjite“.

Ca să se curețe miriștile de urmele cerealelor, se obișnuia de asemenea să li se dea foc, pregătindu-se prin acest „pîrjol“ terenul pentru o recoltă viitoare.

Cerealele o dată culese se ascundeau în „gropi“ adînci, late în fund, strîmte la gură, arse înăuntru și oferind o ascunzătoare greu de găsit de către năvălitori, care nu le puteau descoperi decît pe vreme de rouă, deasupra lor roua neașezîndu-se.

3. Organizarea socială a satelor în obștii genealogice devălmașe

a) Stăpînirile locurești

Data fiind, pe de o parte puținătatea relativă a oamenilor față de întinsele păduri și izlazuri existente pe vremuri și pe de altă parte caracterul mutător al defrișărilor și destelenirilor periodice, pămîntul satului era socotit a fi „devălmaș“, adică bun al întregii obștii a sătenilor, de la care fiecare obștean trăgea foloase, prin muncile pe care le putea face, el și cu familia lui, destelenind și lăzuind.

Dar prin aceasta, obșteanul nu căpăta un drept de „proprietate privată“ asupra pămîntului, ci doar pe cel de a folosi netulburat pămîntul, atîta vreme cît îl exploata. De fapt, era stăpîn doar pe munca pe care o făcuse asupra pămîntului, asupra căruia avea o „proprietate de brazdă“ sau, după cum spun documentele cele vechi, o simplă „stăpînire locurească“.

N-am putea arăta mai bine în ce consta acest drept de stăpînire decît o face un act din 1801 care spune că „după cum am adevărit de la cîțiva oameni bătrîni, în vechile vremi, pădurile nu erau socotite, nici împărțite cu stînjenu sau cu altfel de împărțire ; decît că cine pe cît loc putea, în virtutea sa, de tăia copaci și deschidea curătură și poieni de cosit și de arat și de locuri de prisăci și răsădea vii și pomeți de roadă sau și în sălbăticiune pe unde altoia copaci, tot locul acela al său era. Nimeni altul din răzăși nu putea să i-l ia“.

Sau tot atît de limpede, într-un act muntean din 1793 : „Stăpînirea fiindu-le fost de-a valma, adecă locurește, nici cum nu poate fi cunoscut că cîți stînjeni stă-

pînea unul, atîta și altul. Căci stăpînirea cînd este de-a valma, locurește, urmează așa : fiecare moșnean cît poate de cuprinde și-l curăță, acel loc îl ține singur, pă seama lui. Și un moșnean curăță și cuprinde loc mai mult, iar altul mai puțin. Iată dar că nu este stăpînire de-o potrivă, pă stînjiți, cît unul și altul“.

Totuși, pe locurile în care se clădeau case sau se sădeau vii și livezi de pomi, folosirea lor fiind îndelungată, stăpînirea locurească temporară se prelungea, trecîndu-se dintr-un rînd de oameni în altul, pămîntul ajungînd astfel a fi o „ocină“ ereditară.

b) Cetele de neamuri și confederările de sate

Trupul acesta de moșie, atît de stringent organizat economic, era așadar o avere devălmașă a sătenilor. Dar acești săteni erau, ei înșiși, organizați într-un chip colectiv, care nu se aseamănă de fel cu cel care există astăzi. În satele noastre de acum, sătenii sînt „locuitori“ ai satului și oricine, respectînd anume forme legale, are voie să-și aleagă domiciliul în ele. Pe vremuri însă așa ceva nu era cu putință, pentru că toți oamenii satului aparțineau unei singure familii, fiind legați între ei prin relații de rudenie, formînd adică ceea ce se numește un singur „neam“, care era sau în tot cazul se credea urmaș al unui strămoș unic. Numit „moș“ sau „bătrîn“, acest strămoș era presupus a fi fost întemeietorul atît al satului cît și al neamului, toți locuitorii socotindu-se descendenții acestuia, pe diversele ramuri coborîtoare ale unor „frați mari“, fii ai moșului fondator al satului, care la rîndul lor ar fi avut fii „frați mici“, și așa mai departe, dintr-un rînd de oameni într-altul, pînă în

ziua de azi. Istoricul Nicolae Iorga a găsit, de aceea, pentru a caracteriza aceste sate vechi, numele de *sate genealogice*. Ramurile curgînd din „butucul“ moșului străvechi, se țineau minte, cu sfințenie, de către toți oamenii neamului și erau deseori consemnate și în scris, în amănunțite *spițe de neam*. Ca să faci parte din sat, trebuia deci să fii neam cu neamurile din sat și să ți se găsească locul cuvenit în „spița“ lor. Satul forma așadar o singură *ceată de neam*, în care cu greu putea cineva pătrunde.

Satele noastre vechi își explică „spița“ prin povestiri cu privire la „descălecarea“ satului, adică la împrejurările în care moșul „bătuse cel dintîi parul“ în pămînt, afirmînd astfel că ia în stăpînire trupul de moșie, pe care apoi, prin munca lui și alor lui, îl făcuseră roditor, destelenindu-l și lăzuindu-l.

De fapt, aceste povestiri sînt simple legende, căci satele se arată a fi cu mult mai vechi decît cred ele. Majoritatea acestor legende pornesc de la faptul că satul poartă de obicei numele cetei de neam care îl locuia. Astfel satul Șoimăreștii este al neamului Șoimăreștilor, ceea ce îndeamnă pe cei din neamul Șoimăreștilor să creadă în existența unui „Șoimarul cel bătrîn“, întemeitorul. Așa se întîmplă cu toate satele al căror nume este un „antroponimic“, format adică dintr-un nume de om ; sau mai bine zis un „socionimic“, adică numele unei formații sociale închegate în chip de ceată de neam.

Spița aceasta, care forma structura internă a cetei de neam în care se grupa toată populația satului, nu se ținea minte doar ca o simplă tradiție, ci avea în viața juridică a satului rosturi precise, pe care e bine să le

lămurim, dat fiind că ele formează cea mai de seamă caracteristică a civilizației vechilor noastre sate, în ceea ce privește întreg sistemul normelor care reglementau viața lor socială.

Mai întâi, sătenii aveau toți, deopotrivă, dreptul de a folosi întreg trupul de moșie, însă doar dacă făceau dovada că sînt într-adevăr băștinași ai locului, membri ai cetei de neam. Spița de neam era deci ținută minte pentru că prin ea se făcea această dovadă, din care decurgea apoi dreptul de a desteleni și lăzui, oriunde și oricît, din tot pămîntul devălmaș al satului. „Paremiile“, adică zicalele juridice, care consemnează în formule lapidare obiceiul pămîntului, spun că „cetașul se duce la pădure, ca rățușca la baltă, de cum se naște“, și că drepturile tuturor sînt deopotrivă „cum bătrînul, cum copilul, cum bogatul, cum săracul“, dat fiind că „loc e destul“ pentru toată lumea și pămîntul e al tuturor.

Aceasta nu înseamnă că lumea ar fi trăit pe atunci în anarhie. Dimpotrivă, viața fiecăruia era controlată de „sat“. Acest „sat“ (într-un alt înțeles al cuvîntului) era o adunare, numită „sfat“, „sbor“, „obște“ sau „grămadă“. Se adunau în sfat oamenii, în zile de sărbătoare, la ieșirea din biserică, la „casa unuia mai de sfat“, sau ori de cîte ori era nevoie, în orice zi și în orice loc. În obște se dezbăteau și se puneau la cale nevoile și treburile comune ale satului. Oamenii ascultau părerile tuturor, ținînd seama mai ales de sfatul „oamenilor buni și bătrîni“, „oameni cu barbe albe“, hotărînd apoi ce e de făcut.

Atribuțiile administrative ale acestor obștii erau deosebit de mari. Astfel ele controlau dacă nu cumva unii dintre gospodari nu abuzau de drepturile lor de folosință nelimitată a pămîntului. Dacă cineva își așeza

de pildă casa sau „mutarea“ tocmai pe locul pe unde ieșea turma de vite spre izlaz, încurcînd bunul mers al vieții pastorale, obștea hotăra că cel cu pricina e dator să se mute în altă parte, la nevoie mergînd cu mic cu mare să-i dărîme casa și să-i arate alt loc unde putea să și-o construiască în voie. Tot astfel dacă cineva închidea cu garduri teren, mult peste cît îi era nevoia, supărînd astfel pe alții, obștea putea să le distrugă, fie că erau nepotrivit așezate, fie că erau abuziv de întinse. Căci regula era că aveai dreptul să cuprinzi oricît teren puteai, cu condiția totuși să o faci doar în marginile nevoilor gospodăriei tale ; nu mai mult.

Obștea se amesteca și în viața intimă a obștenilor. Ea judeca pricinile ivite între familii sau în sînul familiilor ; ea întărea actele de vînzare dintre oameni, împrumuturile și zălogirile, testamentele „lăsate cu limbă de moarte“, avînd dreptul ca pe tulburători și pe cei fără de cuvînt să-i poprească la închisoare, să-i pună în „butuci“, ba să-i și pedepsească cu bătaia.

Tot obștea numea pe acei cîțiva oameni de care avea nevoie pentru ducerea la îndeplinire a diferitelor treburi, cum de pildă pe cei trimiși să apere în judecată drepturile satului, ciobanii, jitarii (care păzeau semănăturile ca să nu le calce vitele), olarii și alți asemenea „mandatari“ ai satului, numiți temporar și revocabili oricînd, după bunul plac al obștii. Tot astfel era numit și birarul care strîngea birul, „crestînd pe răboj“ încasările, răbojul fiind și semnul puterii lui, doar cu acest „băt“ avînd el dreptul de a bate pe recalcitranți. Căci birurile se plăteau nu de fiecare om pe seama lui, ci solidar, de satul întreg, în „cislă“, fiecare om fiind chezaș pentru toți ceilalți. Dacă cineva nu plătea sau „dacă da bir cu fugiții“, restul oamenilor din sat trebuiau să plătească pentru el. Astfel de organizări ale oamenilor în

„cete“ sătești sînt socotite de către oamenii de știință ca fiind dăinuirea supraviețuielnică a acelor vechi formațiuni sociale care se numesc „triburi“, „gensuri“ sau „clanuri“. E neîndoios, pentru toți cei care au studiat, pînă și în alte regiuni ale globului pămîntesc, astfel de „cete de neam“, că ele nu s-au putut naște în vremurile noastre, cînd, dimpotrivă, le vedem cum se topesc încetul cu încetul, fiind distruse de condițiile moderne ale vieții noastre sociale. Ele nu se pot explica decît numai prin faptul că prin ele se continuă organizațiile sociale care pe vremuri se încheau, în comuna primitivă, în formele rudeniei, fictive sau efective, organizații care apoi au dat naștere „satelor“, în faza istorică în care aceste formațiuni tribale s-au teritorializat.

La noi în țară, aceste teritorializări ale unor vechi formațiuni tribale au păstrat multă vreme structura lor tribală primitivă, satele teritorializate, fiecare înzestrat cu trupul său de moșie, rămînînd legate între ele, organizate fiind în formațiunile prestatale ale „cnezatelor“ sătești, confederate între ele în „voievodate“, miez și sîmbure din care s-a putut întemeia și „Domnia“ ea însăși, cînd de deasupra satelor s-a desprins o clasă de războinici profesionalizați, trăind din dijma pe care o primeau de la satele supuse lor.

Există în țara noastră o regiune excepțională, unică în Europa prin păstrarea pînă în veacul trecut a unor forme confederale care amintesc de voievodatele de dinaintea întemeierii statelor noastre. Este Vrancea,

Cîteva cuvinte despre ea merită a fi spuse. Vrancea, spunea Dimitrie Cantemir, era în statul moldovenesc o „republică“ (și Cantemir mai citează alte două asemenea republici : Cîmpulungul Moldovenesc și Tigheciul ;

dar singură Vrancea s-a păstrat pînă mai de curînd, în zilele noastre). Erau în Vrancea 14 sate, din ele „roind“ altele subordonate. Fiecare sat își avea obștea sa. Toate satele de pe aceeași vale aveau o obște de vale, în care se adunau mandatarii obștiilor de sat. Toate obștiile acestea „de vale“, la rîndul lor, își alegeau reprezentanții, care se adunau într-o obște de gradul trei, obștea cea mare, „Vrancea toată“.

Această democrație primitivă a Vrancei plătea bir la domnie, după o tocmeală anume, purtată cu statul, prin reprezentantul ei, am putea spune „ambasadorul“ ei, la curtea domnească. Cu restul țării, Vrancea nu lua contact comercial decît printr-un delegat al său oficial, „negustorul Vrancei“. Drumurile Vrancei erau toate închise între garduri, în semn că în această mică „țară“ nu avea voie a pătrunde nimeni neînvoit. Pînă și ocnele de sare ale Vrancei erau libere, Domnia, și ulterior nici statul modern, neavînd drept de monopol asupra lor. Însuși Schitul Negru, ai cărui epitropi se alegeau pînă de curînd de obștea cea mare a Vrancei toată, era liber, Casa Bisericii neavînd drept de amestec. Iar ceea ce e încă mai ciudat, toată regiunea, mare cît un județ, care forma țara Vrancei, abia pe la mijlocul veacului trecut s-a împărțit pe hotare satești. Aveam deci aici, în mic, rămășițele (cu toate că lipsite de rosturile militare străvechi, monopolizate de stat) unei confederări voievodale de mărunte obștii de vale care se pot asemăna cu ceea ce vor fi fost pe vremuri cnezatele.

Legenda locală despre originea formațiunii sociale a Vrancei este ea însăși interesantă, căci ne vorbește nu de un „moș“, ci de o „Babă Vrîncioaia“ cu 7 fii, simbolizînd poate o străveche confederație de caracter matriarhal.

Acest fel de relații sociale, de caracter arhaic, care legau laolaltă, în formă de „ceată de neam“, o populație folosind în devălmășie liberă un trup de moșie comun, nu puteau însă dăinui decît atîta vreme cît grupul de familii care alcătuiau „neamul“ era mic și mai ales cîtă vreme tehnicile de punere în valoare a terenului rămîneau rudimentare. De îndată însă ce populația satului creștea și tehnicile agricole se îmbunătățeau, anume procese sociale se declanșau, aducînd cu sine alte modalități de organizare a vieții sociale, care, urmîndu-se treaptă după treaptă, au sfîrșit prin a da satelor vechi o cu totul altă înfățișare.

Începutul s-a făcut pornindu-se de la un fenomen social de „suprapopulație relativă“, care se naștea în sînul satului atunci cînd anume porțiuni din hotarul lui erau jinduite de toate grupurile familiale, ceea ce dădea naștere unor rivalități și certuri. De pildă, în sînul satului puteau să existe porțiuni de teren deosebit de fertile, care erau mai bune decît altele, exploatabile pe o mai lungă durată de ani, sau care se aflau mai la îndemînă, fiind mai aproape de vatra satului sau avînd mai lesnicioase legături cu drumurile de transport. Aceste terenuri erau folosite fie ca „gropi de cosire“, fie ca „ogoare“ agricole.

În asemenea situații, ca să se evite certurile, obștea satului găsea că e mai drept să se procedeze la o distribuire egalitară. Obștea constituia deci, din aceste locuri privilegiate, o „țarină“, adică determina o suprafață de teren de formă patrulateră, alungită, pe care o preciza prin același procedeu al „celor trei trăsuri“, folosit și pentru întreg trupul de moșie, și pe care o închidea între „gardurile țarinei“, lăsînd loc de intrare numai prin

„poarta țarinei“. Apoi, obștea determina numărul exact al grupurilor familiale existente în sat, pe „frați mari“ și „mici“, tăia tot atâtea fîșii înguste și paralele cîte erau grupurile familiale, distribuindu-le apoi prin tragere la sorți. De obicei cel ce trăgea la sorți era văcarul satului, care, fiind mandatarul obștii gata ales pe probleme pasturale, putea fi folosit și pentru alte treburi de interes general. Văcarul era deci un personaj important în viața satului. De aceea expresia, rămasă pînă astăzi curentă, „s-a supărat ca văcarul pe sat“, avea pe vremuri un înțeles cu totul altul decît cel degradat pe care l-a căpătat azi. Tragerea la sorți a loturilor din aceste „țarini“ se făcea în obște, loturile avînd numele de „soarte“ (adică loc tras la sorți) sau „delniță“, de origină slavă, care înseamnă același lucru. Ținînd seama de forma alungită a acestor loturi, li se mai spunea și „blană“ (adică „scîndură“) sau „curea“.

În felul acesta, „țarina“ închisă între garduri colective sătești ajungea a fi o concretizare, în fîșii de pămînt, a spiței de neam.

În locul unei devălmășii egalitare se năștea astfel o devălmășie inegalitară, căci, de data aceasta, loturile fiind atribuite definitiv familiilor componente ale satului, ele se transmiteau din generație în generație, succesoral, mărunțindu-se după hazardul volumului numeric al descendenților din fiecare grup familial în parte.

Țarina, o dată constituită astfel, continua totuși să fie pusă sub supravegherea obștii, care obliga pe toți sătenii să-i întrețină gardurile. De unde și zicala : „ce-are a face gardul țarinii cu banii birului“, adică faptul că ai făcut partea ta din gardul țarinii, nu te descărca și de cealaltă obligație, de a-ți plăti cota ce-ți revenea din banii birului.

În anume sate, aceste „țarini“ cuprindeau teren de coasă ; în altele, locuri de agricultură. Regula era însă că o dată cosită iarba cea de-a doua, în otavă, sau o dată cerealele culese, țarina redevenea izlaz, toată lumea putînd intra în el cu vitele. Doar locurile organizate, tot între garduri colective, ale „popoarelor“ de vie, nu se supuneau acestei reguli a „izlăjirii“.

Într-un sat puteau să existe una sau mai multe asemenea țarini, restul hotarului sătesc rămînd însă în devălmășie absolută; adică la dispoziția tuturor. Dar și aici, cînd populația creștea, îndesîndu-se prea mult, obștea putea pune anume stavile exploatării libere a teritoriului sătesc, dispunînd de pildă că nimeni nu avea dreptul să pască pe izlaz decît un anumit număr de vite sau să deștelenească decît un anumit număr de „prăjini“. Devălmășia inițială, „absolută“, ajungea deci a fi astfel o „devălmășie plafonată“, cu scopul de a continua să asigure astfel deplina egalitate a drepturilor de folosință ale tuturor.

O posibilitate de a se tulbura acest mod de organizare internă a relațiilor dintre neamurile alcătuiind „ceata de neam“ a satelor se ivea însă de îndată ce în sat începeau a pătrunde străini de ceată, fie negustori din orașe care voiau să crească „vite de negustorie“ în număr prea mare, pe izlazurile sătești, sau să samene cereale, tot în scopuri de negustorie, fie boieri dornici să reducă satul în șerbie.

Pentru a pătrunde în sat, aceștia trebuiau mai întîi să se facă primiți în ceată. De cumpărat, nu puteau, căci obștea satului avea un drept de „protimisis“, adică de „înainte cumpărare“ ; orice om din sat putea deci să „arunce banii“ înapoi celui care cumpărase și să-l alunge astfel din sat. Dar acaparatorii străini foloseau o cale meșteșugită pentru a nu putea fi alungați, și anume se

„așezau“, cu un sătean, pe care îl plăteau scump, făcînd o învoială simulată, potrivit căreia vînzătorul și cumpărătorul ajungeau a fi „frați de cruce și de moșie“, dăruindu-se reciproc, vînzătorul dînd un pămînt, iar cumpărătorul prețul pămîntului. O dată ajuns „frate“ cu unul din obșteni, străinul era considerat frate cu toți ceilalți din neam și ca atare avea drept să se folosească de tot hotarul satului după vechile norme ale devălmășiei absolute și să cumpere cît îi era voia. „Plafonarea“ se arăta a fi în acest caz ineficace și multe sate de țărani liberi au pornit astfel pe calea dureroasă a căderii în șerbie.

Pentru a se evita efectele unor asemenea fraude, grupurile de neamuri care voiau să se apere de străinii acaparatori recurgeau la o ieșire parțială din devălmășie, fiecare neam în parte deosebindu-și din moșia satului o parte de loc. În asemenea cazuri, obștea repeta pe întreaga suprafață a satului operațiile făcute inițial în cuprinsul „țarinelor“, adică tăia o serie de mari „curele“ sau „delnițe“ alăturate, paralel unele față de altele, curgînd din cap în cap, de-a lungul întregului trup de moșie. În felul acesta „înfrățirea“ făcută pe o curea nu mai da drepturi și asupra curelelor alăturate. Pe un sat astfel „delnițuit“ sau „curelit“, doar pădurea mai rămînea a fi exploatată în comun, în izlaz și în ogoare fiecare neam nemaivînd dreptul decît pe cureaua care le căzuse în soarte. Căci și aceste mari delnițe sătești se trăgeau la sorti. De obicei, cînd împărțirea se făcea doar în două mari grupuri, ca să se evite certurile, unul din ele delimita pe teren delnițele, adică făcea împărțirea pămîntului, și celălalt grup alegea lotul care îi convenea. De unde expresia „unu-mparte, altu-alege“, operația întregă numindu-se „alegere“. O moșie „aleasă“

este deci, în limba noastră veche, o moșie supusă unor asemenea operații de ieșire din indiviziune.

Cu vremea, aceste delnițe alungite s-au tot mărunțit prin succesive treceri de la o generație la alta, „crăpîndu-se“ delnița din cap în cap, astfel că în unele sate ele au ajuns a nu mai avea decît cîțiva pași lățime, deși lungimea inițială și-o păstrau. Avem astfel delnițe lungi de peste zece kilometri, dar late de mai puțin de un metru. În glumă, se spune despre asemenea „răzeși“ că dacă se culcă de-a latul „moșiei“ un vecin îi fură căciula și altul opincile.

Devălmășia absolută inițială ajunge a fi astfel o devălmășie pe cote-părți succesoriale, deci inegalitară.

În sfîrșit, atunci cînd vremile noi, în care comerțul pătrunde din ce în ce mai mult, iar satul începe a avea *venituri* de pe urma pămîntului său, iar nu numai *foloase*, cum fusese la început, se naște și o altă formă de organizare internă a relațiilor de proprietate din sînul „cetei“, și anume : din veniturile comune, fiecare neam în parte deține o cotă-parte proporțională cu drepturile, mai mari sau mai mici, pe care le are în satul respectiv, cote-părți ce se aflau gata calculate în cadrul „țarinilor“ închise între garduri colective, răboj deci al drepturilor sătești sau în cadrul cel mare al delnițelor sătești generale ; delnițele se calculau pe baza spiței de neam, care arăta cîți „bătrîni“, „frați mari“ și „frați mici“ existau în sat, precum și amănuntele fiecărei în-crîngături în parte.

Se chema deci că satul „umblă“, adică se repartizează, pe un anume număr de „bătrîni“.

Astfel, dacă într-un anume sat obștea hotărîse să „vîndă“ (adică să arendeze) unor ciobani mocani, un munte sau o anume porțiune de izlaz, în schimbul unui preț plătit în brînză, măsurată cu vechea măsură a „dra-

murilor“, prețul fiind fixat să spunem la 400 de dramuri, și dacă satul „umbla pe patru bătrâni“, atunci se cheamă că fiecare bătrîn avea drept la o sută de dramuri. Un reprezentant al fiecărui bătrîn ridica partea sa de o sută de dramuri, pe care o împărțea apoi între reprezentanții „fraților mari“ ; la rîndul lor, aceștia procedau la fel în favoarea „fraților mici“, pînă cînd, genealogic, se ajungea a se da fiecărui om partea sa, mai multă sau mai puțină, după hazardul înrîngăturilor fiecărei ramuri genealogice în parte.

O dată stabilit un astfel de calcul, el se ține minte, de aici înainte satul „umblînd“ manifest pe un anume număr de „dramuri“, căroră le corespund, latent, un anume număr de bătrîni.

Se întîmpla uneori ca prețul unor vînzări să fie plătit în bani ; atunci satul ajunge a „umbla“, adică a-și calcula drepturile inegalitare, în lei, bani și parale. Sau dacă drepturile inegale fuseseră calculate în numărul de vite pe care fiecare avea dreptul de a le duce pe izlaz, satul ajunge a umbla pe un anume număr de vite mari și vite mici (o oaie fiind socotită a fi o pătrime de vacă, sau altfel spus, „un picior de vacă“).

Sînt ciudate deci, pentru cine nu le înțelege, actele vechi sau mai noi, în care se spune că se cumpără „un sfert de bătrîn“, sau „zece dramuri“, sau „trei lei, doi bani și cinci firfirici“, sau părți de pămînt delnițuite, a căror lungime nu se arată, fiind aceeași pentru toate loturile din sat, menționîndu-se deci doar lățimea, care poate fi uneori foarte mică, precum de pildă „un pas, 6 palme și 3 degete“.

III. CIVILIZAȚIA MATERIALĂ A VECHILOR NOASTRE SATE

1. Vetrele de sat și gospodăriile

Populația acestor sate trăia în vetre de sat, a căror formă și organizare interioară variaua după caracterul și stadiul de dezvoltare al vieții lor economice, mai pastoral sau mai agricol, precum și după faza de dezvoltare a sistemului lor de organizare juridică a teritoriului, de-a lungul șirului care merge de la devălmășia absolută la cea „delnițuită” pe cote-părți succesoriale inegalitare. Un cuvînt hotărîtor îl are de spus însă și forma de organizare a familiei.

Sînt unele popoare din cele care ne înconjoară, precum de pildă slavii balcanici, care cunosc o formă de familie cu totul alta decît a noastră. În „zadrugile” sîrbești, de pildă, se adună într-o singură gospodărie un grup destul de mare de familii înrudite între ele, cuprinzînd uneori peste 50 de membri. La noi în țară, asemenea grupuri multiple de familii trăind în comun nu se întîlnesc decît foarte rar, și doar în zonele, de pildă, din Banat, unde se resimt unele influențe ale satelor sîrbești. Doar aici găsim așa-numitele „comunioane”, forme zadrugale restrînse, cuprinzînd bunici, părinți, copii și nepoți (așa-numitele forme „inocosma”). Dar ele sînt extrem de rare și arată, atunci cînd le întîlnim pe teren

în alte părți decît ale Banatului, prezența sau influența tot a unor coloniști veniți de peste Dunăre.

Familia românească tradițională era în satele noastre cu totul alta, de tipul așa-numit „familie lăstar“, caracterizată astfel : pe măsură ce feciorii cresc și le vine vremea căsătoriei, ei pleacă din casa părintească. Tatăl lor îi înzestrează cu o parte din loturile de pămînt lăzuite de întreg grupul familial, care îi ajută să-și și construiască o casă nouă. Tatăl nu ține pe lîngă el decît pe cel mai mic dintre feciori, care singur va moșteni casa bătrînească ; cu obligația însă de a întreține pe bătrîni pînă la moarte și de a le face apoi slujbele bisericești și pomenile. Fetele nu primeau însă pămînt, ci doar lucruri mobile putînd fi duse în „lada de zestre“. Se și spune în zicală că „fetele își iau zestrea cu carul“.

Dar cum aceste noi familii, în satele dominant pastorale, trăind potrivit regulilor devălmășiei absolute, aveau dreptul să deștelenească oriunde pe hotarul satului, tinerii căsătoriți preferau să-și construiască gospodăria ceva mai departe, pe izlaz, unde le venea mai la îndemînă să-și crească vitele. Casele lor se respirau deci, satele căpătînd astfel un caracter „împrăștiat“. Ici și colo, se formau mici „cătune“ sau „crînguri“, cum li se spune în Munții Apuseni, cu case foarte depărtate între ele, despărțite prin largi zone de cîmp liber, străbătute doar de poteci.

Gospodăriile acestea izolate, care uneori acoperă întreg hotarul satului, puteau căpăta o formă cu totul caracteristică, cunoscută sub numele de *case cu ocol întărit*. Găsim și azi asemenea gospodării, atît în sate cît și în afara lor, în zona adăposturilor temporare, a sălașelor de vară, ca rămășițe ale unor vremuri trecute. Astfel, ele se întîlnesc de-a lungul Carpaților, prin Țara

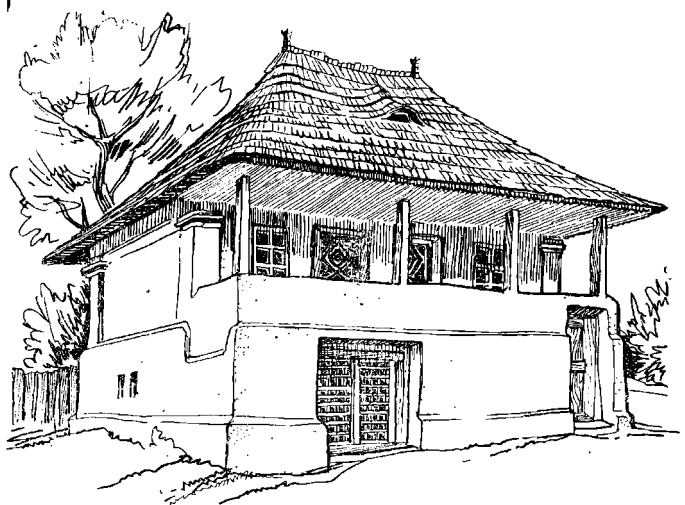
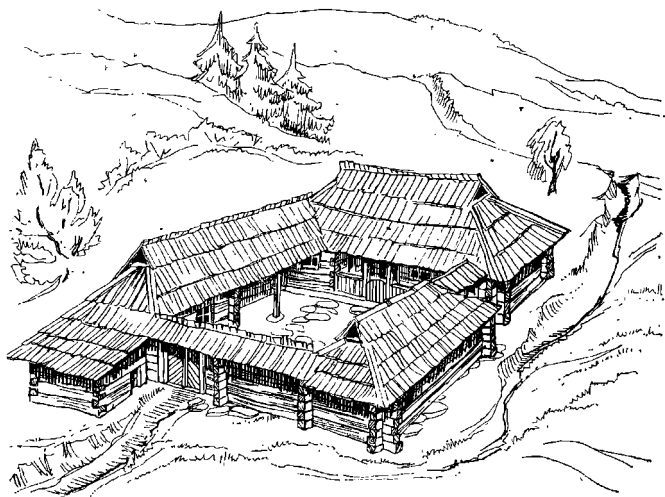

Fig. 5. sus : gospodărie cu ocol întărit din sudul Transilvaniei (Valea Jiului)
 jos : casă întărită cu etaj din nord-vestul Munteniei (Muscel)

Almăjului, în Banat, pe Valea Jiului din Transilvania, în Mărginimea Sibiului, în Țara Bîrsei, mai rar în Țara Vrancei, în Cîmpulungul Moldovenesc și în Munții Apuseni. În nordul Gorjului, unele sate au folosit aceste gospodării în podgorii, acareturile necesare viticulturii fiind închise în ocol.

La gospodăria cu ocol întărit, acareturile, așezate apropiat unele de altele, sînt legate între ele printr-un gard puternic ; curtea interioară poate fi pietruită. Aceste construcții au la origine ocolurile întărite destinate animalelor, așa-numitele „închisori“ de care am mai vorbit, la început deci simplu gard de bîrne, la care, ulterior, se adaugă un adăpost pentru îngrijitori și apoi, pe rînd, toate acareturile necesare unei gospodării întemeiate : locuință, grajduri, adăpost pentru cereale și pentru unelte. Casa și acareturile stăteau cu fața spre interiorul ocolului, în care nu se putea intra decît printr-o poartă solidă, ca într-o adevărată locuință fortificată.

Chiar atunci cînd gospodăriile cu ocol întărit au început să dispară, vatra multor sate a păstrat și continuă încă multă vreme a păstra caracterul acesta împrăștiat. Abia pe măsură ce terenul dimprejurul satului începe a fi folosit, mai ales ca ogor agricol, și cu atît mai mult după ce hotarul satului se subdivide pe delnițe și loturi individuale, împrăștierea caselor încetează. Încetul cu încetul, casele tind să se adune într-o vatră din ce în ce mai strîns încheată, șirul caselor ajungînd să formeze uliți. În anume cazuri, supunîndu-se unei hotărîri luată în obște, vatra de sat se înghesuie în cadrul unei „țarini“ închise între garduri colective, întocmai cum erau și țarinile de iarbă sau de ogoare, avînd deci poartă de intrare, deseori în locul gardurilor fiind săpate șanțuri de apărare. Pînă la urmă, asemenea vetre

sînt ele însele organizate pe delnițe interioare, fiecare neam stînd pe propria sa delniță de vatră.

Aceasta nu înseamnă că ori de cîte ori întîlnim sate de formă laxă, neînghesuite, în care străzile nu există, iar terenul arabil al satului nu e în întregime cultivat, am putea trage concluzia că avem de-a face cu forme primare, străvechi, spre deosebire de satele adunate, cu uliți clar trasate, și care ar fi recente. Căci se cunosc încă de multă vreme sate românești adunate, deși cu structura neînghesuită ; după cum se cunosc și sate risipite, apărute abia în veacul al XIX-lea. Dar ca linie generală, drumurile bine trasate și avînd o importanță crescută ne arată totuși un anume grad de evoluție a economiei rurale, generalizată abia prin veacurile XIX și XX. De asemenea, trebuie ținut seama și de faptul că în satele de pe latifundiile boierești, moșierii au silit populația lor clăcășească să se adune în vetre de sat, înghesuite, pentru ca astfel să poată fi mai ușor controlată și exploatată.

O dată cu apariția vetrelor de sat ceva mai adunate, gospodăriile rurale au fost obligate să se organizeze strîns, pe suprafețe de loc mai mici. În asemenea sate, gospodăria obișnuită era alcătuită dintr-o serie de clădiri, casă și acareturi. Casa, obișnuit așezată pe marginea drumului, avea o orientare precisă, fiind cu fața spre miazăzi și cu odaia de locuit spre răsărit. Acareturile erau dispuse în jurul casei, astfel încît să fie toate la îndemîna gospodăriilor : vizavi de casă, sau mai spre spate, stau bucătăriile de vară ; grajdul și celelalte acareturi mai departe, spre fundul grădinii, printr-un gard despărțindu-se „bătătura“ în două, pentru a împiedica animalele să pătrundă în curtea din față. Adesea, în Transilvania, gospodăriile au curtea animalelor și grajdul așezate spre fațadă, animalele putînd astfel să iasă

ușor în stradă spre a fi duse laolaltă la păscut, în ciurda comună a satului.

Vom mai menționa câteva alte forme de sate, dînd naștere unor orînduiri gospodărești speciale. Astfel, în unele regiuni satul folosit obișnuit de sașii și șvabii din Transilvania a fost impus de către administrația austriacă și românilor. În acest sat, casa, stînd spre stradă cu una din părțile sale laterale, are o curte relativ îngustă ; spre fundul curții se află o construcție caracteristică ce împarte curtea în două ; ea este alcătuită dintr-o șură, un grajd și un adăpost central, pentru căruță. Prin acesta din urmă se trece în spate, în grădina gospodăriei. Uneori, cînd construcțiile sînt din zid, un șir neîntrerupt de construcții (casă, poartă, gard) se continuă în lanț, formînd ulița satului.

Satele de împroprietărire au și ele un aspect caracteristic. Pe suprafața care se distribuie coloniștilor sub formă de loturi, se trasează mai întîi un drum ; apoi, de o parte și de alta se așează gospodăriile. Ele au o latură îngustă spre stradă, dar se continuă, alungit, pînă departe spre fund, avînd cîteodată în continuare locul de cultură. Parcelele relativ egale și cu case construite cam în aceeași vreme dau astfel un aspect caracteristic străzii.

2. Acarefurile

Materialele de construcție obișnuite pentru *gardurile* din țara noastră erau nuielele, ulucii, trestia și mai puțin cărămida sau piatra. Atunci cînd poarta este alcătuită trainic, din lemn sau din zid, se poate ajunge la forme de artă, în care îndemînarea constructorilor dă naștere

Coperta colecției : S. GEORGESCU

Ilustrațiile interioare și Ilustrație copertei : IULIANA DANCU

I. PĂMÎNTUL ȘI OAMENII

Ceea ce stîrnește curiozitatea oricui se gîndește la țara noastră e faptul că aici, în zona munților Carpați, dăinuiește un neam de oameni de limbă romanică, insulă răsleată în mijlocul unei imense mări de neamuri de limbă slavă.

Este, cum spunea Xenopol, un adevărat „miracol și o enigmă a istoriei“ faptul de a fi putut urmașii dacilor romanizați să-și păstreze ființa, cu toate că, vorba lui Miron Costin, țara lor se afla „în calea răutăților“, adică în drumul tuturor năvălitorilor care, îndată după plecarea administrației romane, s-au urmat, val după val, timp de aproape un mileniu.

Căci, într-adevăr, pămîntul țării noastre este în același timp loc de adăpost în cetatea naturală a Carpaților, dar și o răscruce de drumuri de-a lungul cîmpiilor de care e înconjurată. Popoarele stepei venite din fundurile Asiei, jinduind să jefuiască bogățiile Bizanțului și ale Romei, treceau de-a rîndul prin părțile noastre. Puhoaietele lor, izbindu-se de zidul greu de trecut al Carpaților, se scurgeau însă ușor, de-a dreptul în Balcani — prin Dobrogea, Bărăgan și toată Cîmpia Dunării, trecînd vadurile Dunării — unul din acestea păstrînd pînă și azi numele de „Vadul Cumanilor“ —

unor exemplare în al căror decor se recunosc elementele tradiționale ale artei populare. Printre ele, cu cât ne îndreptăm privirea spre trecut, regăsim tot mai des aspecte superstițioase, poarta și gardul trebuind, în închipuirea oamenilor, să-i apere și împotriva ființelor nevăzute care le populau mitologia.

Se disting prin interesul lor artistic *porțile* monumentale de lemn din Gorj și din Maramureș. Mai pot fi însă citate și alte regiuni în care s-au dezvoltat, mai devreme sau mai târziu, porți sau porțițe decorate, cum sînt cele din regiunile Sibiului, Făgărașului, Clujului, de pe valea Mureșului, din Reghin, Muscel, Vîlcea. Cele din zid se întîlnesc mai ales în Transilvania, unde arhitectura, folosind cărămida, e mai dezvoltată, fără să atingă însă valoarea artistică a celor vechi, din lemn.

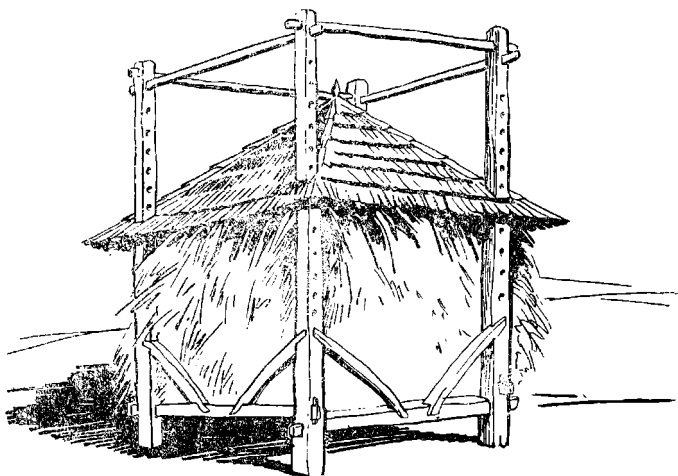
Atunci cînd animalele ajung să fie crescute obișnuit în gospodărie, ele trebuie adăpostite în acareturi speciale. Se întîlnesc cele mai variate forme, constituind o scară neîntreruptă, de la formele de creștere, în bățatură, dar sub cerul liber, pînă la cele ale adăpostirii în grajduri din ce în ce mai bine construite, ceea ce e caracteristic mai ales pentru secolul al XX-lea. Cele mai simple forme sînt *perdelele*, perete din lemn, din stuf, sau trestie, aplecat ușor, astfel încît să ferească partea din care bat vînturile principale ale regiunii. Uneori perdeaua capătă un acoperiș. Ea poate fi întîlnită atît pe cîmp cît și în curțile gospodarilor. În gospodărie apar însă și adăposturi construite din bîrne, din lut, din nuiele împletite, deseori formînd încăperi cu patru pereți, ca un mic început de grajd.

Cînd grajdurile ajung a fi mai complicate, în podul lor se adăpostește de obicei fînul, care în modul acesta se poate cu ușurință coborî în iesle. Rar, în unele sate din Transilvania, la construcții datînd obișnuit din se-

colul al XX-lea, în curțile înguste, casa ce stă spre stradă se prelungește cu o șură și un grajd situat spre fundul curții, cele trei construcții fiind învelite de un același acoperiș.

Adăposturile pentru bucate urmează și ele o linie evolutivă. Cele mai vechi forme erau *gropile de bucate*, cunoscute în întreaga noastră țară ca și în general în Europa. Printr-un orificiu, de obicei rotund, se sapă în jos, lărgindu-se progresiv spațiul, care pînă la urmă ajunge să aibă, în secțiune verticală, o formă ovală, ca o oală scobită în pămînt ; alteori, groapa putea fi mai largă la fund decît la gură. O dată scos pămîntul afară, se ardea interiorul, care astfel se usca. Apoi, după ce se turnau înăuntru grînele, gropile erau acoperite la gură cu un capac sau mai adesea chiar cu pămînt, astfel încît nu se mai putea ști unde este adăpostul. Acest fel de „gropi“, ușor de construit, încăpătoare, aveau deci, așa cum am arătat, și avantajul de a ascunde produsele. Mai evoluat e sistemul „leșilor“ împletite din nuiele, prin care vîntul, bătînd, putea usca cerealele.

În regiunile de munte se construiau și cămări din lemn masiv, semănînd cu mici case ce repetau forma celei mari destinate oamenilor. Folosirea lor era multiplă : uneori în ele se țineau doar alimente ; alteori însă, această funcție era întovărășită și de aceea de adăpost pentru unele din țesăturile și hainele gospodarilor, precum și pentru mici unelte. În regiunile viticole puteau servi drept adăposturi pentru butoaiile cu vin și unelte ; în acest caz erau numite „pivnițe“, deși stăteau pe sol. Uneori cămările puteau avea etaj ; la parter erau ținute alimentele care pot degrada interiorul (cartofi, ceapă, varză) sau unelte ; la etaj, țesăturile și alimentele care nu degradează interiorul (făină, slănină, brînzeturi). Exemplare frumoase ale unor astfel de cămări se găsesc

*Fig. 6. sus : „oboroc”, adăpost pentru fîn, din nordul Moldovei
jos : cămară de haine și de alimente din Munții Apuseni*

în multe locuri din țară ; între ele se remarcă cele din nordul Moldovei, cele din Gorj, precum și din multe părți ale Transilvaniei.

Alimentele puteau fi ținute și în pivnițe construite sub nivelul solului sau, la casele cu etaj, la parter. Mici adăposturi — gropi, semănând cu bordeie în miniatură — serveau la îngroparea peste iarnă a cartofilor și a altor zarzavaturi, iar în timpul verii, pentru păstrarea gheții luate din râuri sau lacuri.

Paiele, și mai rar fînul, rămâneau iarna sub cerul liber, lăsate pe cîmp, în afara satului. Apărate de animale printr-un mic ocol sau cu spini așezați spre bază, ele erau fixate pe un stîlp central, înfipt în pămînt, uneori simplu trunchi de arbore, pe care se lăsaseră cioturi, ce ajutau la susținere. În gospodăriile mai înstărite, fînul era adus în sat și instalat în podul grajdurilor. O formă intermediară este *oborocul*, întîlnit mai ales în Transilvania și nordul Moldovei. Pe patru picioare înalte se fixa un acoperiș mobil care se putea înălța pe măsură ce paiele, tot așezîndu-se, creșteau în înălțime, sau dimpotrivă scoborî, atunci cînd depozitul se consuma. Tot ca formă intermediară socotim și tehnica așezării paielor în copaci, apărate de frunzișul arborilor ; asemănătoare cu această așezare suspendată era și platforma pusă pe patru picioare, mai înaltă decît vitele, pe care se puneau paiele ori fînul.

3. Casele

Surprinzătoare prin varietatea lor, locuințele din țara noastră constituie unul din domeniile în care ingeniozitatea tehnică, dorința de o viață mai bună și talentul

artistic al oamenilor se observă cu ușurință. Este greu ca în numai câteva pagini să se prezinte întreagă această varietate, mai ales că metoda alegerii câtorva exemplare, considerate „tipuri“, nu poate fi dătătoare de seamă pentru întreg fenomenul.

Să ne oprim mai întâi la locuințele care par a fi cele mai vechi, cunoscute fiind ca existând încă de la originea poporului român. Se deosebesc două categorii mari, prin modul lor de construire, prin planuri, prin aspectul și decorația exterioară. Este vorba de bordei și de casă.

Bordeiul, caracteristic mai ales câmpiei dunărene, despre care am mai vorbit, deși este construit sub nivelul solului, nu are totdeauna aspectul mizer de care rămâneau uimiți străinii. Rămășiță preistorică, el era cunoscut pe vremuri în majoritatea țărilor europene. Au fost vremuri când bordeiul era în regiunile de câmpie o formă de locuire obișnuită chiar și pentru țărănimea înstărită. Mai mult, chiar și bisericile și conacele boierești foloseau această tehnică a bordeielor. Prețul unei asemenea construcții, în sudul Olteniei, unde bordeiul era în întregime din lemn de stejar, era mai mare decât al unei locuințe puse pe sol. Meșterii gorjeni aduceau pe vremuri bordeie gata făcute și le instalau în sudul Olteniei. Zona bordeielor se continua de-a lungul Dunării până la vărsarea acesteia în mare. Până la urmă, bordeiele au rămas a fi folosite doar de sărăcime, care scobeau pământul fără a mai așeza scheletul de lemn, înlocuit cu un perete de nuiele.

Planul unui bordei era următorul : la intrare, avea o primă încăpere, în pantă, numită *gîrlici*, care se scobora treptat, până ajungea la nivelul încăperilor. Gîrliciul dădea într-o odaie în care se afla vatra, peste care un coș larg ducea fumul până dincolo de acoperișul constituit din paie și pământ. Cuptorul lipsea, fiind înlocuit

cu *țestul*, capac rotund, adâncit, din lut (rar din piatră sau tuci), pe care îl făceau femeile în timpul unei sărbători speciale numite „repotinul țăstelor“. Sub țest se făcea focul, și după ce se încingea bine, țestul se așeza peste alimentele ce urmau a fi gătite ; jarul se punea deasupra și în jurul țestului. Din această încăpere cu vatră se deschideau lateral încăperi, folosite drept cămară și odaie de locuit, sau chiar grajd și odaie de locuit. Odaia de locuit era încălzită printr-o sobă oarbă, adică fără gură în odaia pe care o încălzea ; focul se făcea printr-o gaură ce pornea dinspre vatra odăii descrise mai înainte. Paturile stăteau în odaia de locuit (numită și *sobă*) pe lângă perete, de-a lungul a două sau trei laturi ale încăperii, așa cum era obiceiul peste tot în sudul țării. Unele bordeie aveau pînă la cinci încăperi, ultimele două pornind în continuarea celor laterale.

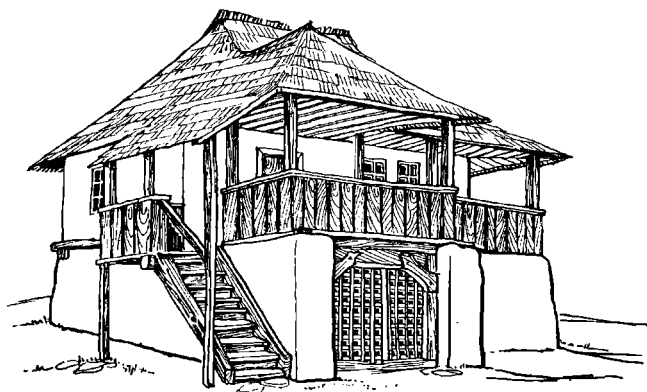
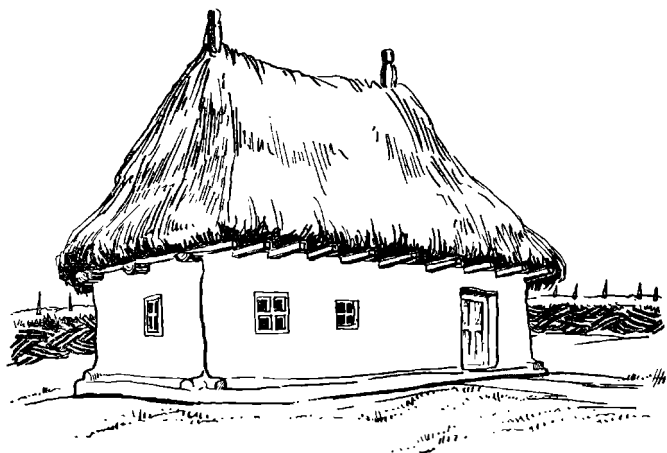
Spre deosebire de „bordeie“, locuința construită pe sol se numește *casă* ; acest nume se da și odăii locuite. Încăperile obișnuite erau : *tinda* (odaie de trecere prin care se face intrarea în interior), *odaia de locuit* (în care stă vatra mutată însă uneori în tindă sau, la exemplele cele mai vechi, cuptorul) și *cămara*. La casele construite în secolul al XIX-lea și mai ales al XX-lea se introduce treptat în plan, la epoci diferite, după regiune, *odaia curată* (numită și *odaia frumoasă*). În aceasta din urmă se păstrau cele mai bune mobile și țeșături ale casei, fiind folosită doar ocazional, pentru oaspeți. Rostul ei limitat și sărbătoresc era dovedit și de faptul că adesea din interiorul ei lipsește sistemul de încălzire.

Acest mod de alcătuire a planului locuinței are mari variații de la o regiune la alta, prezentînd particularități care uneori ne îndreaptă cu gîndul spre antichi-

tate, alteori amintind relațiile avute cu popoarele cu care am venit în contact în decursul istoriei.

Începînd din secolul al XVIII-lea și accelerîndu-se în secolele al XIX-lea și al XX-lea, se răspîndesc în sate locuințele cu două caturi. Obişnuit, parterul lor cuprinde pivnițe, cămări, mai tîrziu bucătării de vară și în cele din urmă chiar odăi de locuit. Etajul cuprindea, încă de la început, odăile de locuit și, mai tîrziu, odăile cu caracter sărbătoresc. Dar și în cadrul caselor cu etaj există variante regionale, care, mai peste tot, ne îndreaptă cu gîndul la arhitectura civilă a orașelor noastre. În Muntenia, Oltenia, Moldova și Dobrogea, casele cu etaj amintesc de construcțiile din Peninsula Balcanică. Se disting două categorii mai însemnate : *casa întărită*, înrudită cu culele (locuințe boierești fortificate), la care scara de acces era apărată de un zid și o ușă puternică, și *casa cu foișor*, la care, în dreptul etajului, se află un spațiu larg cu funcție practică, numit și *cerdac*. Și în Transilvania (Hunedoara) se întîlnesc case cu etaj înrudite cu cele oltenesti. În jurul Sibiului se vedea *casa cu privariu*, construcție asemănătoare cu foișorul, amintind însă și casele săsești din preajmă ; în nordul Moldovei se întîlnesc *casele cu podul mansardat*. Cele mai numeroase și interesante case cu etaj sînt însă cele din sudul Carpaților, al căror succes în lumea țărănească se leagă de prezența unei pivnițe încăpătoare, ușor de supravegheat, aflată la parter, adăpost ideal pentru viticultorii și pomicultorii din regiunile de deal și de munte.

Locuința, adăpost al oamenilor, destinat să-i ferească de intemperii, de străini dar și de ființele nevăzute, care populau mitologia rurală, trebuia să fie apărată prin

*Fig. 7. sus : casă veche din centrul Transilvaniei
jos : casă cu foișor din nord-estul Olteniei (Vâlcea)*

mijloace adecvate. La cele mai vechi exemplare cunoscute se găsește un decor cu caracter protector, superstițios. Se apără astfel streșinile, ferestrele, ușile, vatra ; îl găsim și pe grinzile tavanului. Nu vom intra aici în analiza acestui decor care, pînă la urmă, își pierde semnificația originală, pentru a nu păstra decît un sens decorativ, ci ne vom mărgini să menționăm cele mai însemnate compoziții.

Locul ales de preferință pentru așezarea decorului erau fațadele și părțile laterale. Foișorul și prispa, mărginite de stîlpi, ofereau un cîmp ideal pentru sculptură. Stîlpii, fruntariul (grindă paralelă cu fațada, pusă pe stîlpi), grinzile, în partea lor ieșită în afară, sînt sculptate sau crestate migălos ; elementele dominante sînt cele numite de obicei *geometrice* ; printre ele se recunosc frecvente simboluri legate de principalele credințe ale trecutului. Balustrada și frontonul foișoarelor noi pot fi decorate cu scînduri tăiate cu cuțitul (la exemplare din secolul al XIX-lea) și cu fierăstrăul (la exemplare mai noi). Varietatea motivelor lor este extrem de mare, dominînd totuși elementele geometrice.

Pe acoperiș, întotdeauna, în patru ape (cu rare excepții, noi, și datorate contactului cu populații de origine străină), se așază pe *coamă* șiruri de șindriile tăiate în forme variate și numite *ciocîrlani*. La capetele coamei pot sta *țepi*, bucăți de lemn sculptat, semănînd uneori cu stîlpii ; la casele noi, țepile pot fi și din scînduri traforate. Atît la locuințele vechi cît și la cele noi, se pun uneori, pe coamă, țepi din ceramică smălțuită, viu colorată, figurînd cîteodată păsări. În sfîrșit, la exemplarele vechi se vede sub streșini „capul de cal” sculptat în lemn.

4. Interiorul

Interiorul caselor țărănești are o evoluție paralelă cu aceea a locuinței. O descriere amănunțită a acestui interior este așadar cu neputință de făcut pe scurt. Vom da de aceea numai descrierea aspectelor celor mai însemnate.

Mobilierul era alcătuit obișnuit din lemn, dar în sudul țării s-a folosit și mobilierul din lut bătut (paturi, bănci). Piese obișnuite din lemn erau *patul*, *masa* (joasă, rotundă, cu trei sau patru picioare), *scăunelele*, *lavițele* (bănci lungi, fără spătar), *blidarul* (dulăpior, de obicei deschis, cu rafturi), *colțarul* (dulăpior așezat în colțul camerei și avînd o secțiune triunghiulară), *polița* (cu funcție asemănătoare cuierului orășenesc), *culmea* (sau *beldia*, sau *ruda*, prăjină suspendată de tavan) și *lada*. Multe din piesele de lemn erau decorate cu creștături ; printre piesele mai rare și ceva mai noi, pot fi notate mesele cu picioare înalte, avînd sub tăblie o mică ladă ; încă mai noi (în secolul al XX-lea în special) au fost introduse băncile cu spătar, dulapurile orășenești, paturile înalte cu saltea și plapumă, scaunele înalte cu spătar.

În decorația pieselor din lemn, după faza cea mai veche cu decor crestătat, s-a folosit și mobilierul pictat ; întîlnit mai ales în Transilvania, el reprezintă o modă legată de arta apuseană ce cucerește orașele și satele multor țări. Motivele vechi ale decorului crestătat se întemeiau pe scheme simple, tradiționale : linia dreaptă, punctele, spirala, valul, dinții, rozeta, crucea, bradul, rar siluetele omenești. În decorul pictat domină însă motivele florale și deseori și inscripțiile.

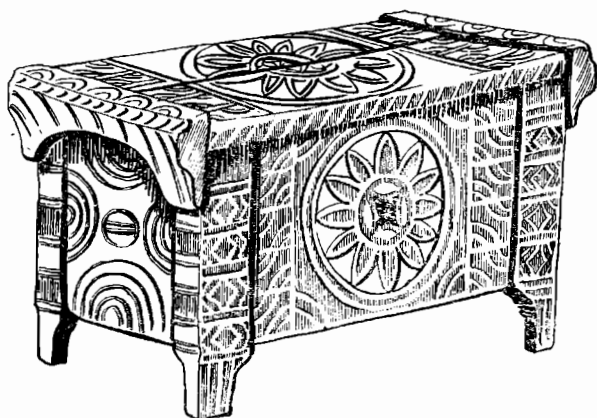
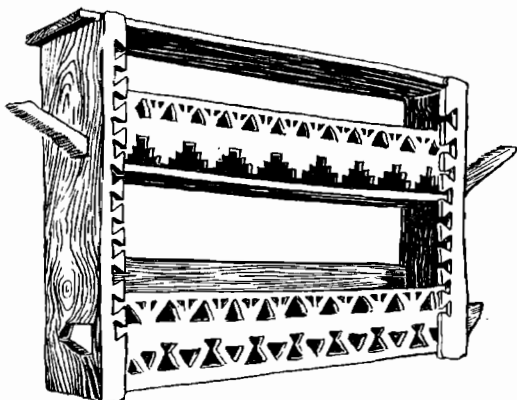
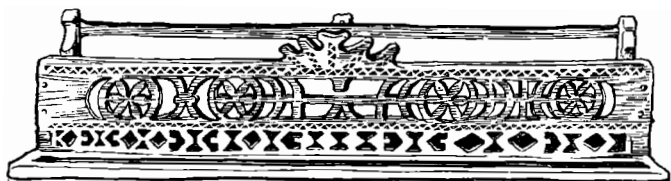

Fig. 8. sus : poliță din Maramureș ; centru : blidar din Oltenia ;
jos : ladă din nordul Moldovei

Așezarea pieselor în cadrul locuinței urmează unele reguli care amintesc trecutul, dar și influența interioarelor orășenești și boierești din țara noastră ; aceste reguli s-au menținut pînă de curînd. Abia în momentul cînd funcțiile clasice ale încăperilor țărănești se schimbă, se schimbă și orînduirea lor interioară.

În încăperea de bază a casei, odaia de locuit, vatra stă lipită de colțul format între peretele din spate și cel interior al locuinței. Deși există excepții, așezarea obișnuită a cuptorului se face cu gura spre fațadă. Construcția pentru încălzit și gătit poate fi uneori o simplă vatră liberă, peste care un horn larg duce fumul în sus. În cea mai mare parte a țării, îl duce numai pînă în pod ; în sudul țării însă, hornul trece de acoperiș. Alături de vatră, așezată la nivelul solului sau urcată pe o bază de pietre și lut, poate stă un cuptor ; focul se face în dreptul gurii cuptorului, de unde fumul se urcă în sus prin horn. Construcția obișnuită pentru încălzit era cuptorul, menționat adesea și de către călătorii străini. Poveștile noastre vorbesc adesea de dormitul pe cuptor, loc preferat în timpul iernii, rezervat bătrînilor și copiilor. La construcțiile din a doua jumătate a secolului trecut și în secolul al XX-lea, soba apare în interioare, închip obișnuit. În sudul țării este vorba de o sobă oarbă, cu gura aflată în încăperea vecină. În restul țării soba este alăturată *plitei*, o placă de tuci pe care oamenii gătesc, un același foc încălzind și plita, și soba.

Uneori sobele sînt construite astfel încît să formeze peretele dintre două încăperi. În felul acesta, cu un singur foc se gătește mîncarea și se încălzesc două încăperi. Numai în odaia curată se așază o sobă simplă, fără plită. Vom menționa și sobele mai vechi, la care se așezau plăci de ceramică, unele cu decor deosebit de frumos.

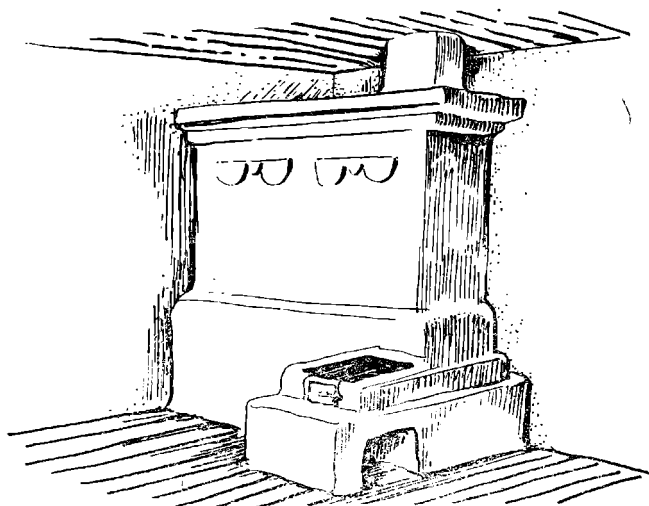
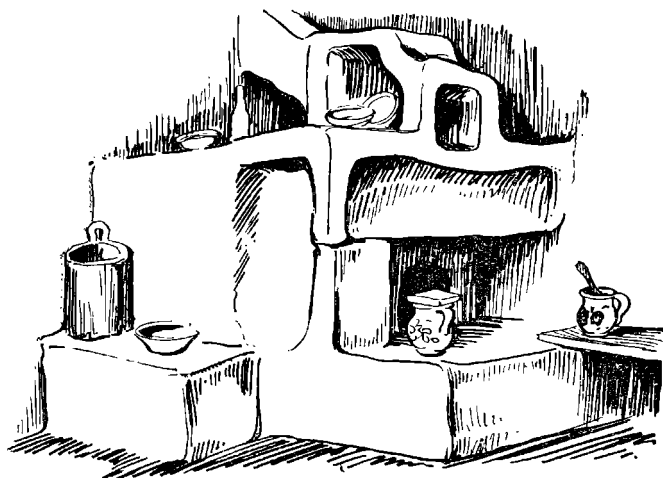

Fig. 9. sus : vatră cu horn și cuptor din Țara Lăpușului (nordul Transilvaniei)
jos : sobă cu plită din centrul Moldovei (Valea Bistriței)

Către spatele încăperii de locuit, în colțul opus vetrei, stă patul. În prelungirea patului, de-a lungul peretelui lateral, stau lavițele și mai târziu băncile cu spătar. Uneori, aceeași laviță se prelungește și de-a lungul peretelui fațadei. Blidarul stă în apropierea vetrei, întrucît în el se țin vasele necesare alimentației.

Două din piesele mobilierului au un loc variabil : *masa joasă*, rotundă, care este așezată în apropierea lavițelor pentru a fi ușor folosită, și după aceea mutată din loc, sprijinită de un perete, agățată de tavan sau scoasă în tindă. La fel, lada, dulapul de haine și de alimente ale vechilor interioare țărănești, pot sta în diferite locuri : pe lavițe, pe pat, între pat și vatră, în pod.

În interioarele odăilor „curate“, tavanul și pereții sînt uneori aproape complet acoperiți de obiecte : oale de lut, viu și bogat decorate, țesături, icoane, haine ; toate stau prinse în cuie, așezate în polițe, petrecute după grinzi sau după culme. Cele care atrag atenția în primul rînd sînt cele mai colorate : oalele de lut și țesăturile.

Țesăturile constituie unul din domeniile în care talentul țărăncilor noastre s-a manifestat cel mai larg. De o bogăție și o varietate nebănuită (ale căror aspecte sînt încă departe de a fi deplin cunoscute, cu toate că piesele din muzeele și studiile despre ele sînt mai bogate decît în alte domenii), ele dau viață casei țărănești. Într-adevăr, într-un interior în care totul are culoarea uniformă a lemnului, țesăturile dau căldură, umanizează odaia.

Funcțiile lor sînt multiple. Notăm astfel mai întîi pe cele care îmbracă casa, acoperind pereții. Formele cele mai vechi sînt *păretarele* sau *lăvicerele*, țesături așezate pe pereți în dreptul patului și lavițelor, și apărînd de frig pe cei ce stau în pat sau pe lavițe. Decorul celor mai vechi este cel străvechi, al alternării de benzi diferite colorate ; cu vremea, decorul lor se complică, iar

păretarul se lărgeste, fiind alcătuit din două benzi cusute laolaltă. Astfel ajungem la *scoarțe*. Acestea au la început tot o compoziție simplă, din motive geometrice : linii drepte, romburi, cruci, linii frînte, organizate în compoziții ce se repetă. Mai tîrziu, compoziției i se adaugă o bordură înconjurînd cîmpul central. Se recunosc acum motive noi : flori, păsări, cai, oameni, ducînd spre o lume de basme, vădită mai ales în *scoarțele oltenesti*, a căror legătură cu *scoarțele balcanice* și cele din țările Orientului Apropiat este de necontestat. Dacă vom adăuga la măiestria țesătoarelor și faptul că foloseau vopsele obținute de ele din buruieni, iar nu cumpărate din comerț, vom înțelege atracția pe care aceste piese o exercită asupra iubitorilor de artă.

Dar *scoarțele* nu sînt singurele care merită să ne rețină atenția. Pe paturi vedem plocade miștoase, pături subțiri, fețe de pernă ; pe pereți, ștergare ; pe mesele noi, fețe de masă. Caracterul lor decorativ este evident, mai ales în odaia curată, unde pe un singur pat se pot îngrămădi zeci de pături aranjate astfel încît să pună în evidență valoarea lor decorativă.

Pe peretele de la răsărit, sau pe colțul format de peretele dinspre răsărit și cel de miazăzi, stau icoanele. Uneori ele se așază pe sobă, în apropierea vetrei. În general, icoanele cele mai vechi și obișnuite sînt cele din lemn. Uneori sînt pictate, reproducînd teme folosite și în arta cultă, dar redată în forme mai simple, al căror farmec îl constituie tocmai caracterul lor naiv. Cîteodată, conturul figurilor omenești este zgîriat, pictura completînd această primă fază de decorare. Dacă icoanele de lemn se foloseau în întreaga țară, în Transilvania (și rar pătrunzînd în Oltenia), se văd icoane pictate pe sticlă. Culoarea și strălucirea sticlei le dau o valoare aparte ; ele sînt mai noi și se leagă de aria mai

largă a picturilor pe sticlă, care acoperă centrul Europei, ajungînd pînă în Apus. Icoanele românești se disting însă prin tematica lor, prin culorile și prin elementele de folclor, care le dau caracter local.

5. Îmbrăcămintea

Într-o climă ca cea din țara noastră, cu treceri repezi de la ierni foarte grele, la veri calde ca de cuptor, îmbrăcămintea trebuia să joace un rol de seamă, rostul ei fiind în primul rînd să apere trupul oamenilor. Îmbrăcămintea variază deci după anotimpuri: groasă în timpul iernii, cît mai ușoară în timpul verii. Dar românii au reușit să dea îmbrăcăminții lor și frumusețe, creînd uneori din haine adevărate opere de artă. Hainele sînt deci și o podoabă, astfel că cel care le poartă nu stă la cumpănă cînd trebuie să jertfească multe ore de muncă pentru a se putea arăta lumii îmbrăcat „ca oamenii“. Această tendință este sporită și prin faptul că îmbrăcămintea are o semnificație socială, hainele fiind cele care te pot așeza în anume situații în ochii celor din sat cu tine. Pentru o fată de măritat, a fi bine îmbrăcată era dovada că știe să țeară, să coasă și adesea că are și mijloacele să o facă. Tot astfel portul „schilăresc“, folosit în Gorj de către bărbați, precum și cel de Muscel, de asemenea bărbătesc, introduse în secolul trecut, dovedeau la început bunăstarea celor care le purtau. Alte piese puteau tot astfel să arate o profesie, cum e cazul cu portul țuțuiesc al ciobanilor, sau starea civilă, fetele umblînd de pildă cu capul descoperit, femeile măritate fiind, dimpotrivă, datoare să și-l acopere.

Împodobirea hainelor, mai ales a celor femeiești, cu diverse modele, are deseori o tradiție care merge pînă departe în preistorie, avînd deci în consecință, la origine, un caracter magic, transformat astăzi în simplă ornamentație. Potrivit concepției vechilor timpuri, îmbrăcăminte trebuie să apere pe cei ce o poartă nu numai de intemperii, ci și de primejdia ființelor nevăzute, astfel ca sănătatea și norocul să le fie asigurate. Cel puțin unele din piesele metalice folosite ca podoabă au păstrat pînă azi caracterul lor superstițios, precum de pildă lanțul de unelte în miniatură purtat de femei în preajma nașterii, menit să transfere pruncului anume noroc și îndemînări profesionale și să ușureze nașterea.

Alteori îmbrăcăminte are rosturi cîremoniale, neputînd fi lucrată oricum și în orice vreme, legată fiind de diverse ceremonii : naștere, nuntă sau înmormîntare. Astfel s-a mai păstrat pînă de curînd tradiția lucrării cîmășii ginerelui, care trebuie începută și terminată într-o singură noapte de către mireasă, ajutată de fetele din sat ; în condiții totuși mai ușoare decît în tehnica magică a „cîmășii ciumei“, aceasta trebuind pornită încă de la melițatul cînepei și dusă pînă la cusutul cîmășii, tot într-o singură noapte. De unde și zicala, pentru a arăta orice muncă făcută cu extremă grabă : „a lucra ca la cîmașa ciumei“.

Pe cap, bărbații purtau o căciulă de blană, pe care n-o scoteau decît în timpul lunilor călduroase și cu care erau chiar înmormîntați ; formele principale erau două : căciulă lungă, ascuțită, și căciulă mai joasă, cu fundul aproape plat. O serie de pălării, din pîslă, sînt mai noi și diferă de la o regiune la alta, fiind influențate de îmbrăcăminte orășenească. Pe trup se purta o cămașă destul de largă, uneori scoasă în afară, peste ȳtari, lungă pînă aproape de genunchi, așa cum putea fi văzută mai

ales în sudul țării. Alteori cămașa avea, în partea ei de jos, o fustanelă, semănînd cu o mică fustă scurtă, încinsă pe mijloc. Partea de jos a corpului era apărută prin ȋtari sau cioareci, pantaloni înguști, din cînepă ori în timpul verii, din postav iarna. Lungimea acestor pantaloni variază ; ei sînt uneori mai lungi decît picioarele și stau de aceea în crețuri orizontale suprapuse ; în nordul țării pantalonii ajung uneori numai pînă la genunchi și pot avea o lărgime foarte mare ; caracteristici sînt „gacii“ din Țara Oașului și a Maramureșului.

Iarna se adăugau cojoacele, cu sau fără mînci, amîndouă felurile avînd aproximativ lungimea cămășii obișnuite, adică acoperind partea de sus a corpului ; se foloseau însă și cojoacele sau hainele din postav, lungi pînă la genunchi. Drept încălțăminte, bărbații, ca și femeile, foloseau opincile, piciorul fiind în prealabil înfășurat în obiele.

Femeile purtau pe cap o învelitoare ale cărei forme sînt extrem de variate. Se disting, prin caracterul lor arhaic, învelitorile de cap care au mai putut fi studiate încă în sudul Transilvaniei, și în Oltenia, la care pieptănătura, pusă pe „coarne“ minuscule, împreună cu „învelitoarea“, forma un ansamblu pitoresc. Prin frumusețea lor, se disting „maramele“ lucrate din borangic, avînd motivele decorative de o finețe extremă. Cămășile femeiești, chiar cînd sînt lungi, sînt acoperite de la talie în jos de *fotă*, piesă lungă ce înconjură corpul (folosită în Moldova și parte din Muntenia și Oltenia), de *catrință* (asemănătoare cu un șorț, obișnuit în Transilvania) sau de *opreg* (asemănător cu un șorț scurt, terminat prin franjuri lungi, obișnuit în Banat).

În lunile reci femeile foloseau și aceleași categorii de cojoace ca și bărbații.

Dacă piesele din in, cânepă, lână, și mai târziu bum-bac, erau lucrate în casă de către gospodine, cele din piele erau făcute de către jocarii specializați. În secolul al XX-lea, chiar țesăturile au început să fie făcute de către specialiști (femei sărace), lucrând pentru bani. Decorul vechi, obișnuit, era cel din motive geometrice ; se recunosc însă și personaje omenești, păsări, cai, fără să ajungă însă la însemnătatea celor dintii. Din secolul al XIX-lea se înmulțesc repede motivele reprezentând flori, frunze, care ajung să domine în unele din piese (spre pildă pe cămăși). Din studiul îmbrăcămînții reies în chip evident o serie de legături cu curente diferite de modă. Astfel în Transilvania se recunosc elementele de modă venite din Occident ; în restul țării, și mai ales la sud de Carpați, se recunosc elemente obișnuite modei orășenești, din Peninsula Balcanică. Toate însă sînt preluate și integrate tradiției obișnuite a locului.

6. Meșteșugurile și industria casnică

În afara bunurilor pe care țărani le produceau în gospodărie, ei aveau nevoie, pentru a-și putea duce viața, de un mare număr de alte bunuri. Produse de către meșteșugari specializați, ele oferă o imensă varietate. Meșteșugarii rurali care lucrau odinioară în țara noastră pentru nevoile orașelor și ale satelor au început să-și piardă importanța pe măsură ce produsele industriale se înmulțeau. Meșteșugarii orașelor sînt primii care dispar sau se modernizează, schimbîndu-și producția. În sate, prin industria casnică se continuă încă, în tot cursul secolului al XIX-lea și chiar în al XX-lea, o bună parte din tradițiile meșteșugărești ale trecutului.

Și de data aceasta, studiul lor ne îngăduie să avem o imagine vie a ceea ce vor fi fost odinioară meșteșugurile rurale.

Dar cu toată însemnătatea problemei, studiile asupra meșteșugurilor țărănești sînt din cale-afară de puține ; domenii întregi rămîn încă a fi descoperite. Prezentarea noastră se va opri deci doar asupra cîtorva din cele care au avut un rol mai însemnat în viața țărănească tradițională și în același timp au avut norocul de a fi fost mai bine studiate.

Două ocupații, deși aveau o largă răspîndire, fiind la îndemîna mării majorități a populației satești din trecut, au fost totuși considerate meșteșuguri specializate. Le descriem pe scurt :

Țesutul, croitul și vopsitul țesăturilor era o ocupație exclusivă a femeilor. O întreagă gamă de operațiuni, la a căror tehnică se acumulează experiențe de veacuri, permitea femeilor să facă pentru familia lor tot ceea ce era îmbrăcăminte textilă. Începînd de la cultivarea locului de cînepă și in, uneori și de la tunsul oilor, pentru a obține lîna, trecînd prin fazele diverse de preparare a firelor, apoi de țesut propriu-zis în război, la vopsirea firelor, apoi la croirea materialelor și în cele din urmă la împodobirea lor, împodobire ce presupune și ea cunoașterea unui mare număr de motive tradiționale, fiecare cu aspectul și semnificația lui, toate constituiau zestrea de deprinderi obligatorii ale fiecărei gospodine, la vremea căsătoriei. Privite superficial, aceste operațiuni par simple ; dar, de-ar fi să ne oprim, de pildă, numai asupra rețetelor de colorat, ne vom trezi în fața unei acumulări de cunoștințe ce îmbrățișau un domeniu vast. Fiecare plantă, fiecare insectă era cunoscută cu proprietățile ei, cu momentul cel mai bun de a o culege, cu rețetele de a o prelucra, pentru a obține intensitatea

culorii dorite. Rezultatul folosirii acestor coloranți a dat naștere tuturor acelor tonuri al căror fărâmec nu mai poate fi azi reprodus prin vopselele chimice procurate din comerț.

Cu timpul, pe măsură ce ne apropiem de vremea noastră, din cadrul general al femeilor se desprind câteva care, pe de o parte stăpînind mai bine meșteșugul, și pe de altă parte, împinse de nevoie, se dedică în chip deosebit producerii de țesături destinate vînzării. Aceste țesătoare, pe care le-am putut întîlni pretutindeni în țară, ajung uneori să aibă mare faimă; un sat întreg, sau chiar și sate vecine, le cunosc și vin să cumpere de la ele. Modelele pe care le fac ajung să aibă o varietate tot atît de mare ca și a olăriei; deși se repetă, ele nu seamănă întru totul, decorul distingîndu-le variat. În tîrgurile cu caracter tradițional se vînd încă și astăzi piese lucrate de țesătoare.

Dacă țesutul era rezervat femeilor, *lucrul lemnului* era rezervat bărbaților. Deși și aici, astăzi, vedem mai ales meșteri specializați, lucrînd pe bani pentru un gospodar sau altul, totuși în trecut și în acest meșteșug se putea vorbi de o cunoaștere generalizată. Întocmai ca plugul sau rarița, nu putea lipsi din gospodărie nici securea, toporul și barda. Operațiunile legate de ridicarea unei case din lemn spre pildă erau cunoscute de orice gospodar. Așa după cum o femeie nu se putea căsători dacă nu știa găti și țese, tot așa un bărbat nu se putea însura dacă nu știa ara și înălța o casă. Și-o făcea deci fiecare gospodar, ajutat de rude, de vecini, și aceștia cunoscînd în aceeași măsură meșteșugul. Totul, de la tăiatul copacilor, alegîndu-se esențele cele mai potrivite și momentele cele mai bune de tăiere, la uscarea lemnului, fasonarea și apoi asamblarea, era efectuat cu deosebită pricepere. Cine a văzut lucrînd un astfel de

meșter lemnar a fost uimit de precizia cu care știe să lovească, spre pildă, exact în același loc cu tăișul securii, de iuțeala cu care doboară un arbore, îndemînarea cu care îl descojește. Cu vremea, au început a fi aduși să lucreze pe bani meșterii specializați în a face doar o parte a casei (spre pildă ușile, ferestrele, scheletul acoperișului, șindrila) și în cele din urmă întreaga locuință.

Dar priceperea celor din trecut era mai deplină ; în mod obișnuit, ei singuri înălțau acareturile, gardurile, tăiau mobilele, făceau uneltele de lucru. Sînt regiuni în care se pot cita chiar meșteșuguri cu caracter artistic, totuși cu caracter de masă. Iată spre pildă furcile, lucrate în satele din sudul Transilvaniei de către ciobani, de o finețe și frumusețe remarcabile. Ele erau destinate fetelor ; dacă fata primea furca de la un fecior, însemna că acceptă să-i fie logodnică ; dacă i-o da înapoi sau o rupea, însemna că nu-l acceptă sau că rupe legătura dintre ei.

Limitate în ce privește numărul persoanelor care le practica, meșteșugurile erau destinate unui număr mai mare de consumatori decît cercul restrîns al familiei. Această caracteristică a dat naștere unui mod aparte de desfacere a produselor. Meșteșugarii puteau să-și vîndă uneori marfa în sat ; erau însă adesea obligați să și plece „pe țară“ pentru a-și desface marfa. Aceste călătorii, efectuate cu căruța, ba alteori doar cu calul sau numai pe jos, îi duceau pe meșteri pînă la mari distanțe, Căruțele în care călătoreau, ducîndu-și produsele, erau acoperite cu un coviltir care îi apăra de ploaie. În drumul lor se opreau peste noapte la marginea drumurilor, pe cît posibil grupați mai mulți laolaltă și așezați în jurul unui foc. Cîinele, luat la drum cu ei, îi păzea. Acolo unde se găseau hanuri, oamenii stăteau în preajma lui. *Hanul țărănesc*, deseori aparținînd cîte unui

sau dimpotrivă, ocoleau pe la nord Carpații, pentru a răzbi în Cîmpia Panoniei și de aici spre Occident.

Pe la sud, dar și pe la nord, ferind Carpații, timp de o mie de ani au trecut sau au făcut popas vremelnice prin locurile noastre goți, huni, gepizi, avari, slavi, bulgari, unguri, pecenegi, cumani și tătari, viețuind pe spinarea populației băștinașe, care își păstra miezul neatinș în regiunile de munte și podgorii, dar se întindea și în cîmpie, adăpostindu-se în poienile imenselor păduri care o acopereau pe vremuri.

Am putea deci spune că avem în țara noastră două feluri de țări, una care a fost întotdeauna numai a noastră, cea în care nomazii nu puteau pătrunde decît cu greu, și dimpotrivă, alta aflată în calea lor. Pînă tîrziu, foarte aproape de veacurile noastre, aceste „dru-muri de trecere“ ale cîmpiei au fost calea năvălirilor războinice, pe aici purtîndu-se jafurile și dezastrele luptelor dintre popoarele cuceritoare care năvăleau peste noi, înlocuindu-se unele prin altele, sau care, mai tîrziu, se învecinau statornic cu noi : turci, muscali, polonezi, unguri, apoi austrieci, care toți și-au avut cîmp de bătaie prin meleagurile noastre.

De aceea mulți din călătorii cei pașnici, negustorii, solii marilor împărății, necunoscînd decît această parte a țării care se afla „în calea răutăților“, ne-au lăsat unele descrieri care ne fac să avem despre satele noastre cele vechi o imagine cu totul greșită, fiind potrivită doar cu ceea ce se putea vedea în zona de nenorociri a drumurilor, nicidecum cu ceea ce erau satele din zona cea adăpostită a munților, podgoriilor și poienelor tănuite ale codrului.

Iată, de pildă, cum ne înfățișează țara pe la mijlocul veacului trecut (1842), călătorul francez Ubicini :

„Pînă acum cîțiva ani, țăranii din Moldova și Muntenia nu aveau drept locuință decît bordeie întunecate și pline de fum, scobite în pămînt la o adîncime de doi metri și avînd o suprafață de doi pînă la trei metri și de doi sau trei lărgime. O dată groapa făcută pe mărimea potrivită, se băteau la capetele ei doi stîlpi, legați între ei cu un par mai puternic. De o parte și de alta a acestui par se așeza, în chip de acoperiș, o împletitură de nuiele, începînd cam de la un pas depărtare de deschizătură.

Acest acoperiș, cît se poate de primitiv, era acoperit cu pămînt sau cu lut, lăsîndu-se doar o crăpătură pe unde să iasă fumul. Pămîntul acesta se acoperea de îndată cu iarbă, astfel încît cătunele alcătuite din îngrămădirea unor astfel de construcții ți se păreau a fi un cîmp acoperit cu mușuroaiele unor cîrțițe uriașe. Dacă n-ar fi fost fumul care ieșea din bordeie și care îți arăta de departe că acolo se află oameni, călătorul ar fi putut umbla mult și bine ca să găsească satul pe care îl căuta și pe care de fapt îl și călca sub picioare“.

Mai mult decît atîta : nu numai casele, ci și locurile de arătură lipseau. Ne-o spune un călător englez, Wilkinson (1820), în următoarele cuvinte : „marea întindere de pămînt care e lăsată în țelină și obiceiul de a nu ara pămînturile aflate în apropierea drumurilor mari dau țării, în multe locuri, o înfățișare de pustietate care înșeală pe călător. Judecînd după priveliștea care îl izbește, el este ispitit să se creadă într-un pustiu. El întîlnește prea puține locuințe în calea sa, afară doar de conacele poștei, și abia de poate întrezări alte urme ale locuitorilor“.

Aceasta într-o vreme cînd pe aceste mari drumuri ale țării se purtau nu numai oștile războaielor, care vin și trec, ci și năpasta unor statornice cuceriri boierești,

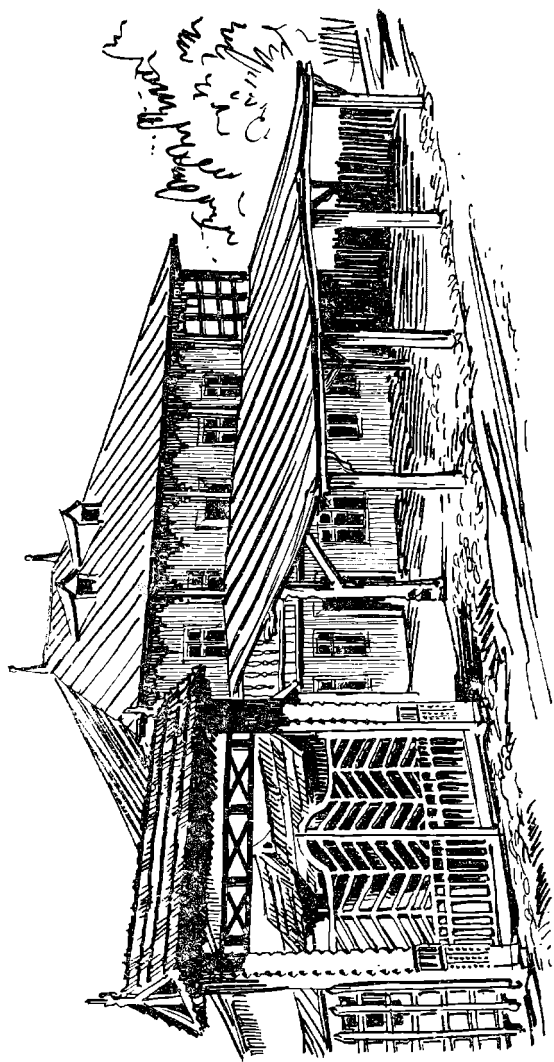

Fig. 10. Han de pe valea Dîmboviței, în nordul Munteniei

boier sau unei mănăstiri, era însă cu totul altfel decît și-l poate închipui un orășean, dispus să îl asemuiască cu un hotel. Hanul țărănesc sau *rateșul*, cum i se spune în Moldova, era obișnuit o casă de dimensiuni mai mari, în care locuia hangiul, avînd în cuprinsul ei un depozit de alimente, băuturi, și o sală în care drumeții puteau fi ospătați. Uneori, alături de han, la răscrucile de drumuri mai însemnate, se afla și atelierul cîte unui meșter potcovar. Drumeții poposeau nu în han, ci alături de el ; dormeau (cu rare excepții) în căruțe, așezate în piața largă, ce nu putea lipsi niciodată din fața hanului. Uneori un acoperiș scund, o „aplecătoare“, se prelungea asupra unei părți din acest spațiu, în fața hanului, adăpostind cîteva mese sau chiar pe țărani ce dormeau în timpul ploilor.

În secolul al XX-lea aceste hanuri s-au transformat cu încetul, ajungînd a fi prăvălii unde oamenii puteau cumpăra mărfuri orășenești. Un spațiu pentru horă, sau în ultima vreme chiar un „salon“ de dans, se află la multe din hanurile rurale.

Înainte de a încheia descrierea acestor drumuri ale meșteșugarilor (asemănătoare în multe privințe cu acelea pe care țărani obișnuiți le făceau cu căruțele pentru a desface produsele alimentare în orașe sau în alte regiuni) mai menționăm încă un fapt. Intensitatea cu care circulau pe drumuri meșteșugarii și țărani trecutului nu era întotdeauna aceeași. Spre sfîrșitul verii și spre toamnă, aceste drumuri deveneau tot mai frecvente, ceea ce nu se datora, cum s-ar putea crede la prima vedere, anotimpului favorabil călătoriilor, ci altor împrejurări. Pentru a-și desface bucatele, era normal ca țărani să plece cu ele spre orașe sau spre alte regiuni abia după ce recoltele erau strînse, adică la sfîrșitul verii și toamna.

Tot atunci plecau însă și meșteșugarii. Explicația trebuia căutată în forma schimbului pe care îl practicau cei din trecut și uneori chiar cei din secolul al XX-lea. Venind mai ales din regiuni de deal și munte, în care sărăcia de produse alimentare era mai evidentă decât în câmpie, meșterii căutau să obțină în schimbul mărfii lor, bucate. Își vindeau produsele și cumpărau apoi grâu și porumb. Cel mai des însă schimbau direct marfa pe bucate, desfăcînd-o astfel prin *troc*. De aceea, și meșteșugarii colindau țara spre sfîrșitul verii și toamna, cînd bucatele erau mai abundente și mai ieftine. Proporția schimbului varia după bogăția recoltei ; în ce-i privește pe olari, astăzi cei mai bine cunoscuți, obișnuiți cu drumuri pe distanțe foarte mari, vom aminti că ei dădeau de obicei un vas (strachină, ulcior chiar) contra conținutului acelui vas în grîne. Dacă recolta fusese bogată, puteau lua pînă la de două ori conținutul în grîne al oalei. La vreme de secetă, ajungeau să dea și pe jumătate conținutul vasului.

Meșteșugurile pot fi clasificate și prezentate după grupul de necesități cărora li se adresează. Iată mai întîi cîteva din cele legate de alimentație.

Într-o țară ca a noastră, în care agricultura a fost pretutindeni cunoscută, atît la cîmp, cît și la deal sau munte, este normal ca *morăritul* să fi avut o dezvoltare deosebită. De la forme primitive de măcinat, rămase în folosință pînă în secolul al XIX-lea, deși nu mai aveau însemnătate, pînă la morile din lemn care serveau orășenilor și țăranilor, este o cale lungă. Procedul cel mai simplu consta în așezarea celor două pietre, între care, prin lovire, se sfărîmau boabele. Dar astfel o parte din făină se risipește ; acest neajuns dispăre la piulițele din lemn, destul de adînci, scobite în trunchiul unui co-

pac cu lemn tare, și în care grăunțele sînt pisate cu ajutorul unui mai. O formă ceva mai dezvoltată este *rîjnița* de mîna, formată din două pietre rotunde, de dimensiuni mici, învîrtite cu mîna. Toate aceste tehnici de măcinat nu puteau servi decît nevoilor unei singure gospodării. Dar oamenii au născocit mijloace de folosire a forței naturii sau animalelor. Astfel, cele mai răspîndite mori din România erau cele mișcate de apă. Ele pot fi împărțite în două categorii, după tehnica folosită. La cele mai vechi, morile cu ciutură, apa rîurilor vine și lovește în paletele unei roți așezate orizontal. Un fus vertical merge în sus, avînd fixată la capătul superior o piatră de moară, ce se învîrtește, așezată deasupra altei pietre imobile, nelegată de fus. Între cele două pietre curg grăunțele, care sînt astfel măcinate. Aceste mori, care păstrează încă adesea un caracter obștesc, aparținînd unui sat întreg sau unui grup de neam, erau folosite potrivit drepturilor stabilite prin spițe de neam. Forța lor era însă redusă, cantitatea de produse măcinate fiind deci minimă și ea. La alte mori roata lovită de apă este așezată vertical ; dimensiunile acestor roți sînt mai mari și astfel puterea lor crește, putînd mișca pietre de moară mai largi și mai grele. Apa ce lovește paletele roții trece fie pe sub roată fie pe deasupra ei. Cîteodată întreaga construcție a morii plutește pe apă ; este vorba de morile situate de-a lungul cursurilor mai însemnate ale rîurilor de la noi, cum ar fi Dunărea, Oltul, Siretul, Prutul, Someșul, Mureșul.

Într-unul din cele mai frumoase romane ale sale (*Venea o moară pe Siret*), Mihail Sadoveanu povestește cum o astfel de moară plutitoare, așezată pe două bărci mari, fusese luată de apă și purtată departe la vale.

Au existat și mori cu manej, mișcate de animale ; ele nu au mai putut fi însă studiate și nici păstrate în muzee, întrucît au dispărut cu totul. În trecut însă, ele

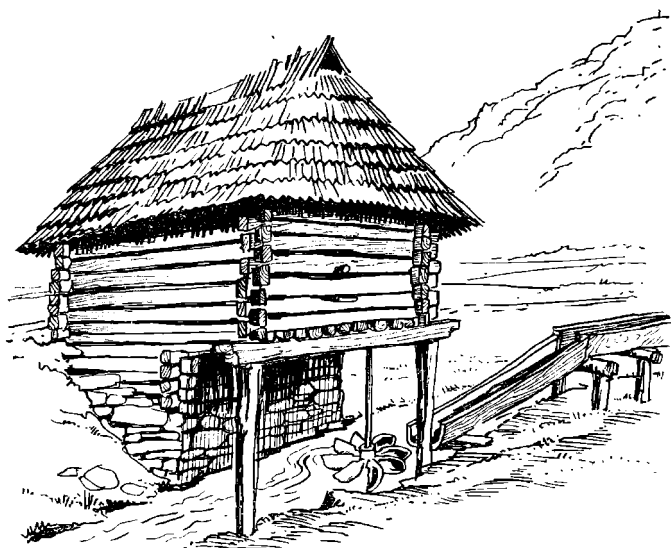
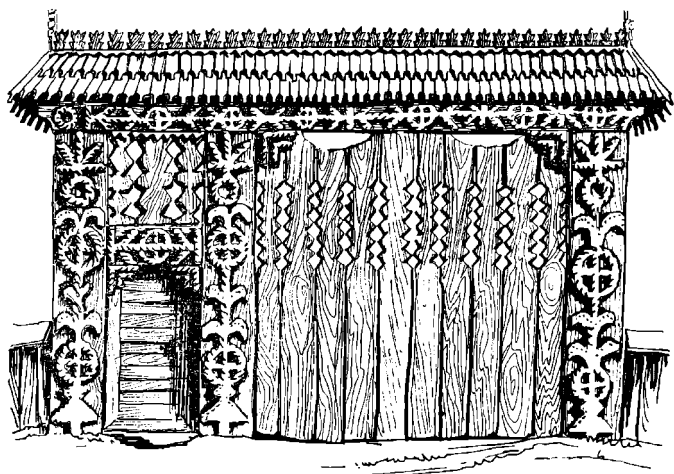

Fig 11. sus : poartă din Maramureș
 ios : moară cu ciutură din nord-vestul Munteniei (Muscel)

ocupau un teritoriu destul de întins de cîmpie (în Banat și Oltenia în special). Principiul lor era simplu : caii sau alte animale de tracțiune mergeau în cerc, învîrtind pietrele de moară suprapuse.

În Dobrogea și răsăritul Moldovei, morile de vînt foloseau forța vîntului pentru a pune în mișcare cele două pietre de moară. Patru aripi (uneori șase) erau fixate pe corpul construcției și printr-un sistem de fuse transmiteau mișcarea pietrelor. De obicei întreaga construcție putea fi mutată cu fața într-o direcție sau alta, orientîndu-se moara după cum bătea vîntul. În trecut, deși se plătea uneori și în bani, morarii luau de obicei pentru măcinat o parte din produse (uiumul) în cantități care variau după bogăția recoltei, după regiune, după felul de grîne și după finețea măcinatului.

Olăritul este și el legat, în principal, de alimentație, străchinile, oalele, ulcioarele, oțetarele, cănille servind la prepararea sau la păstrarea și transportul alimentelor. Unele dintre produsele olăritului sînt legate de construcție, cum ar fi spre pildă plăcile pentru sobe, sau „țepile“ puse pe coama acoperișului. Olarii, deși lucrau uneori și izolat, erau de obicei grupați în bresle în anume centre olărești. Unele din satele noastre aveau zeci de olari. Aceste centre existau în special în regiunile de deal și munte, de unde olarii porneau cu marfa de vale, spre cîmpie, în regiuni de desfacere ajunse a fi și ele tradiționale pentru fiecare centru în parte. Olăritul este un meșteșug bărbătesc ; partea cea mai grea, adusul lutului în gospodărie, curățirea și frămîntarea lui și apoi lucrul la roată, era efectuată de bărbați. La decor ajutau și femeile. Într-un singur centru din țară, în Muscel, s-au putut vedea femei lucrînd și ele la roată. *Roata* este un postament mobil, cu mișcare circulară, pe care lutul este lucrat în timp ce se învîrtește roata ; datorită acestei miș-

cări, se obțin formele circulare cu contur regulat. Olăria noastră, însemnată prin frumusețea și rostul ei practic, este interesantă și pentru faptul că menține tradiții arhaice, care nu sînt însă pretutindeni aceleași, fiecare centru sau grup de centre avînd anumite caracteristici proprii.

Pentru înălțarea caselor în vremea din urmă, și pentru înălțarea bisericilor erau chemați meșteri. Aceștia se specializau și își transmiteau un meșteșug care i-a dus la realizări ce se disting în ansamblul construcțiilor de artă în lemn din Europa. Bisericile de lemn ale Transilvaniei, spre pildă, dovedesc o măiestrie tehnică și artistică excepțională. Turnurile lor ajung uneori să atingă înălțimea de 50 de metri ; subțiri, zvelte, ele sînt rezultatul unor cunoștințe tehnice care se remarcă printr-un savant sistem de bîrne de susținere și de contravîntuiri. Unele sate se specializau și produceau case prefabricate din lemn, leși, spete, căruțe, cu care călătoreau spre a le vinde prin sate.

Cîteva meșteșuguri erau legate de îmbrăcăminte. Unele din ele necesitau instalații tehnice de o complexitate ce amintește construcțiile morilor. Astfel *pivele* și *dîrstele*, în care se înălbeau țesăturile sau se îngroșau țesăturile din lînă, dîndu-le o structură mai laxă, se găseau de obicei în zonele de munte. Sătenii aduceau la aceste instalații mișcate de apă țesăturile lucrate în casă ; pentru a le recunoaște din mulțimea țesăturilor ce fuseseră aduse, se coseau de ele „semnele de familie“. Asemenea semne, avînd desen geometric, se așezau obișnuit, în trecut, pe tot ce aparținea unei familii (țesături, lemne, case, animale etc.) ; ele semănau cu semnele pe care meșteșugarii înșiși le făceau pe produsele lor, și echivalau cu iscăliturile din zilele noastre. Cîteodată, meșterii piuari și dîrstari plecau primăvara cu că-

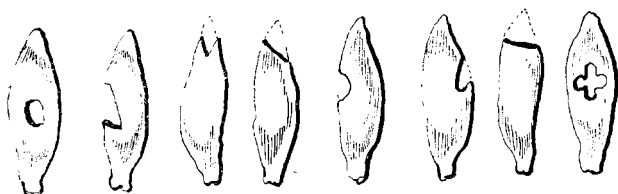
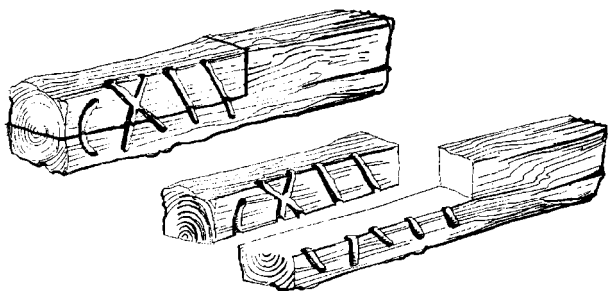
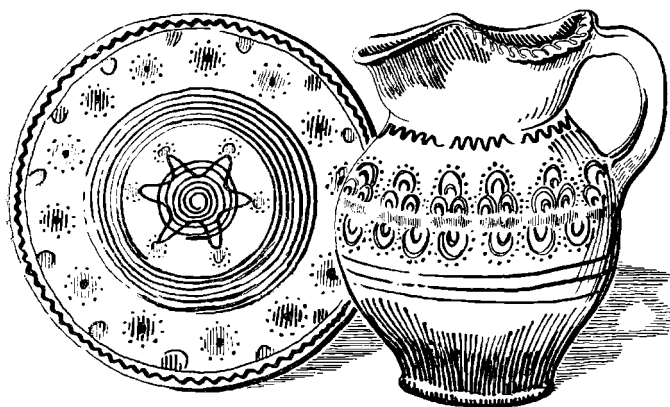

Fig. 12. sus : oală din Hurez (nord-estul Olteniei) ; centru : răboj
și țincușe ;
jos : semne de proprietate, tăiate pe urechile oilor, în sudul
Transilvaniei (Mărginimea Sibiului)

ruțele prin sate, devale, în câmpie, de unde adunau țesăturile, le duceau în munte, și le aduceau apoi toamna înapoi, gata lucrate. Și de data aceasta, semnele de proprietate puse pe țesături serveau la identificare.

Unui scop asemănător serveau *răboajele*, mici bucăți de lemn, tăiate în două după anume model, o parte fiind prinsă de țesătură și o alta rămânând la proprietarul țesăturii. În acest caz, identificarea se făcea prin apropierea și potrivirea celor două bucățele de lemn.

Cojocarii, care lucrau îmbrăcăminte din piele, erau răspândiți mai peste tot, deși existau și sate specializate în producția de cojoace. Țesături care obișnuit puteau fi făcute de către femei, cum ar fi traistele, deveneau produse de specialitate de îndată ce se folosea ca material părul de capră. Răspândit mai ales în sudul țării, țesutul cu păr de capră necesita o tehnică specială de lucru, cunoscută de către bărbați mai ales. Meșterii lucrau izolat, risipiți prin diverse sate.

Uneltele de lucru, când nu erau produse în gospodărie, formau și ele obiectul unor meșteșuguri. Este vorba în special de uneltele de metal, totdeauna lucrate de specialiști *fierari*, care se găseau în mai toate satele. Instalațiile tehnice mai însemnate puteau folosi forța apei fie pentru a bate cu ciocane masive metalul, fie pentru a pune în mișcare foalele.

Atelierele țărănești de acest gen din Munții Apuseni merită să fie citate în chip special.

Tot din Munții Apuseni trebuie amintit *aurăritul*; exploatarea minereurilor cu aur din regiune, cunoscută încă din vremea strămoșilor daci, s-a continuat de-a lungul istoriei. Până la începutul acestui secol mai lucrau șteampurile de sfărîmat minereul în Apuseni, și mai lucrau însă și meșterii zlătari, care scoteau aurul din pământ sau din nisipul râurilor.

În sfîrșit un alt grup însemnat de meșteri lucrau obiecte legate de credințele celor din trecut. Au luat astfel naștere unele din cele mai frumoase obiecte de artă, a căror mare varietate nu este încă bine cunoscută ; de la o zonă la alta, apar forme noi, care abia în viitor vor fi complet inventariate și explicate. Cităm cîteva din cele mai însemnate. Meșterii iconari, a căror artă nu poate fi despărțită de cea a meșterilor din orașe, au făcut icoanele de lemn și de sticlă, despre care am vorbit mai sus. O altă serie de meșteri lucrau stîlpii de morminte. În multe regiuni românești se pun pe mormînt un arbore și un stîlp, uneori scund de numai 30—40 cm, dar putînd ajunge pînă la o înălțime de peste doi metri. Crestături meșteșugite împodobesc stîlpul, amintind uneori forma crucii, dar adesea semănînd doar cu stîlpii caselor. Alteori, pe morminte se așezau troițe ; și acestea pot fi înalte de 1 metru, dar și de 3. Crestate cîteodată, ele sînt însă de obicei pictate. Siluete de sfinți, motive simbolice de mare vechime, stele, motive geometrice, flori apar în culori contrastante. Un acoperiș întregeste întreaga construcție. Uneori aceste troițe erau așezate în afara cimitirelor, fiind destinate amintirii cuiva sau menite să asigure bunăstarea celui ce o ridicase. La răscruci stau grupuri de troițe menite să „apere” de nenoroc drumul și satele, precum și troițe izolate, înalte de 4—5 metri ; tot pe marginea drumurilor puteau fi văzute troițe complexe, înalte și în același timp largi, semănînd uneori cu iconostasele din fața altarului bisericilor.

Dacă stîlpii puteau fi văzuți în multe regiuni din țară, troițele pictate sînt caracteristice în special Olteniei.

O altă categorie de monumente cu același scop sînt crucile sau troițele din piatră. Acestea se găsesc în spe-

cial în Oltenia și Muntenia, deși apar și în Dobrogea, Moldova și Transilvania. Ele erau lucrate în sate specializate, aflate în zonele de deal și munte, fiind transportate de acolo cu căruțele, devale, în cîmpie, pînă la extrema sudică a țării. Cele mai frumoase din aceste cruci poartă numele celui care le ridicase sau celui a cărui întîmplare o amintea și sînt legate de povești pline de farmec. Drumurile pe care mergeau odinioară cu turmele lor oierii veniți dinspre munte, traversînd Bă-răganul pentru a ajunge la baltă, erau marcate cu astfel de cruci, indicînd direcția de urmat.

IV. ARTA ȘI ȘTIINȚA POPULARĂ. OBICEIURI ȘI CEREMONII

Am mai afirmat, analizînd cultura materială a satelor, că românii au un deosebit simț artistic, ceea ce face ca toate obiectele pe care le lucrează ei înșiși, fără să piardă nimic din utilitatea lor practică, să fie și frumoase. Se cuvine acum să adîncim studiul creației artistice sătești, arătînd că avem de-a face cu o creație artistică deosebit de amplă, cuprinzînd aproape toate domeniile vieții umane și avînd statornic caracterul unei creații „folclorice“. Să lămurim ce se înțelege prin creație „folclorică“. În lumea cultă a orașelor, știutoare de carte, creatorii de artă sînt singuratici. Un scriitor, la masa lui de lucru, scrie și își tipărește operele, pe care apoi le citesc alți oameni, singuratici, fiecare la el acasă. Artă cultă nu are caracter colectiv decît în anume domenii, de pildă atunci cînd se joacă o piesă de teatru în fața publicului sau cînd se organizează o auditiie muzicală într-o sală de concert. Dar în asemenea împrejurări, piesa care se joacă sau bucata muzicală care se execută, sînt mai dinainte scrise. Oricît de multe ar fi reprezentările, se joacă sau se cîntă mereu aceeași operă ; desigur, cu deosebiri de interpretare, după talentul executanților ; totuși, mereu aceeași piesă.

În lumea satelor noastre cele vechi așa ceva nu se putea întîmpla. Creația artistică se ivea doar în public,

doar cu prilejul unei adunări a multor oameni. Era mai ales spontană, mereu nouă, fără posibilitate de repetare. Creatorii lumii vechi folclorice creau efectiv, improvizînd povestirea sau cîntecul, anume pentru a fi ascultați de către alți săteni, adunați în șezătoare sau cu alte prilejuri, săteni care de altfel ei înșiși, fiecare în parte, erau în stare să „creeze“, improvizînd, ceea ce deosebea pe cel care improviza de cei care ascultau nefiind decît talentul, care putea fi mai bogat sau mai sărăcuț.

Cînd spunem „improvizație“, nu vrem totuși să afirmăm că acești purtători ai folclorului aveau, precum au creatorii culți, dorința de a fi originali. Improvizarea lor nu era decît o permanentă reluare a unor teme tradiționale, transmise de la om la om și din generație în generație, în jurul cărora fiecare avea însă libertatea de a da naștere unor variațiuni infinite. De aceea orice creație era originală, nici măcar același om neputînd să repete de două ori, la fel, aceeași creație a lui.

De pildă, în îmbrăcămintea pe care o purtau există anume teme care sînt comune pentru o întreagă regiune ; văzînd un sătean în straiile lui tradiționale, un cunoscător al civilizației sătești îți poate spune din ce regiune este. Mai mult încă, după anume semne, îți poate spune uneori pînă și din ce sat. Cu toate acestea, nu există, de cînd lumea, două straie absolut la fel, copie identică a unuia după altul, după cum nu există nici două ouă la fel încondeiate, două melodii la fel cîntate, două cioplituri în lemn, două case sau două povestiri repetate ad litteram.

Creația folclorică este fermecătoare tocmai prin infinita ei varietate, prin capacitatea sa de permanentă creație a variațiunilor pe o aceeași temă.

Temele trec din generație în generație, tot alegîndu-se, oamenii neținînd minte decît ce într-adevăr le

place, memoria colectivă a satelor procedînd deci „antologic“, lăsînd să cadă în uitare ce nu e desăvîrșit frumos, păstrînd și amplificînd tot ce se dovedește a fi permanent pe placul tuturor, uneori cristalizînd anume pasaje în forme atît de reușite încît ajung a fi respectate, ca atare, de toată lumea.

Această capacitate de creație a masei întregi a sătenilor duce așadar la anonimatul folclorului, care e de aceea, și pe drept cuvînt, considerat ca o creație colectivă a lumii satelor, creatoare fiind obștea întreagă a sătenilor, atît a celor de ieri, cît și a celor de azi, în lanț neînterupt.

Desigur, în viața satelor se ivesc împrejurări și evenimente noi, prind a se crea teme încă neuzite, tot așa mergînd din gură în gură, șlefuindu-se, curățindu-se de zgură, nereținîndu-se decît variațiile celor mai talentați, care se cristalizează pe încetul. Dar și această creație originală se face tot în cadrul tradiției, adică respectînd stilul vechi, continuînd a folosi temele tradiționale printr-o transformare a lor menită să dea cuvînt sau melodie unor simțăminte noi sau unor evenimente încă neîntîmplute pînă atunci.

Creația aceasta colectivă dăinuie în viața veche a satelor prin faptul că organizația lor socială era ea însăși de caracter colectiv. Satele noastre vechi aveau foarte puțini locuitori, astfel că, așa cum am arătat, toți se socoteau a fi întrucîtva rude. Se cunoșteau pe nume cu toții și obișnuiau să-și ducă viața în comun. Nu numai la muncă, ci și în timpul liber sau cu prilejul marilor sărbători care punctau viața lor socială.

Dăinuind neînterupt, de milenii, colectivitățile acestea sătești își transmiteau tradițional o zestre culturală cu rădăcini care merg uneori pînă departe în preistorie. Prin același mecanism social al creației în obște, memo-

ria difuză a tuturor celor din sat reținea nu numai teme de literatură orală, în proză și versuri, nu numai melodii, ci și credințe și concepții despre lume. Ca în straturi ce s-ar fi depus unele peste altele, veac după veac, găsim încă pînă tîrziu urmele aproape șterse ale unor credințe magice, de caracter păgîn, care ne par ciudate azi, dar care sînt totuși prețioase tocmai pentru că ne fac să înțelegem străvechimea civilizației noastre rurale. Răstălmăcite uneori sub influența religioasă a creștinismului sau transpuse în formele pure ale artei, credințele străvechi se mai fac simțite încă. Cu atît mai mult cînd s-au încheiat în obiceiuri și ceremonii, la care iau parte toți locuitorii satului, fiecare avînd de jucat un anumit rol, care de asemenea e o temă tradițională, matcă pentru o infinită gamă de variații, mereu proaspete.

În viața vechilor sate, în special marile răscruci ale vieții omului sînt păstrătoare ale acestor străvechi straturi culturale. Nașterea, căsătoria și moartea sînt socotite a însemna popasuri de intrare și de trecere a vieții omului de la o fază la alta. Cu prilejul lor, satul își pune întrebări de ordin spiritual, de mare adîncime filozofică, la care găsește răspuns printr-un apel la imaginația cea veche moștenită din alte timpuri, uneori magică, alteori religioasă, alteori doar simbolic artistică, îmbrăcînd gesturile tuturor în ritualuri, structurate în realizări teatrale, adică jucate de toți participanții la viața de obște.

La naștere, părinții noului născut, neamurile își pun problema soartei hărăzite celui abia intrat în viață. Dorința de a ghici ce va fi cu el, dorința de a face astfel ca viitorul om să ajungă a avea parte de o soartă fericită duce la imaginarea unei serii de gesturi, de acte jucate, cu personaje multiple, de creație folclorică de o rară bogăție.

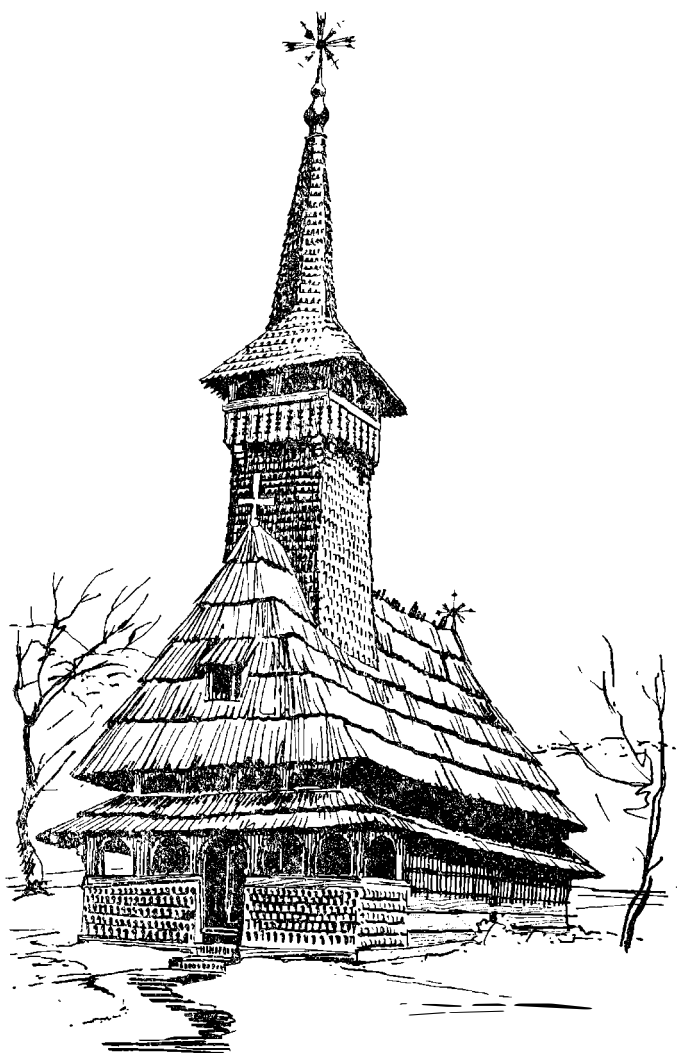

Fig. 13. Biserică de lemn din Maramureș

La căsătorie, tinerii sînt de asemenea supuși unor „ritualuri de trecere“ și unor ceremonii colective, la care participă mulțimea toată a sătenilor, care iau în felul acesta act de faptul că noi membri maturi au fost primiți în obște, că s-a născut o nouă familie, căreia de asemenea trebuie să i se asigure traiul bun în mijlocul alor lor.

Dar în special cu prilejul morții, spăimîntătoarea problemă a ieșirii dintr-o viață în care te-ai trezit fără să fi fost întrebat, după cum nu ești întrebat nici la vremea trecerii dintre cei vii, obștea satelor noastre vechi a creat o întreagă concepție, dublată de ceremonii și rituri, foarte stranii, dar care, o dată ce înțelegi și admiți rădăcina lor străveche, îți par a fi de o grandoare, de o adîncime și de o frumusețe uluitoare.

Cine nu știe, azi, cît de adîncă este seninătatea în fața morții, o seninătate oarecum deznădăjduită și totuși resemnată, pe care ne-o arată mult cunoscuta baladă a Mioriței? Se știe mai puțin toată mulțimea creațiilor folclorice din jurul aceleiași teme a morții, precum splendidele cîntece „ale zorilor“ și „ale bradului“, care ar merita totuși să fie mai adînc cercetate și înțelese, ele fiind, în felul lor, unice în seria creațiilor umane, ca dezlegări artistice ale marilor taine ale destinului.

Mai puțin adînci din punct de vedere filozofic sînt și alte obiceiuri și ceremonii în viața satelor, care și ele fac dovada aceleiași neistovite capacități de creație artistică, precum toată seria „colindelor“ și „conăcăriilor“, la diferite prilejuri.

Dacă folclorul românesc este azi prețuit și destul de binecunoscut, există în schimb în cultura satelor noastre și alte aspecte capitale, mai puțin cunoscute, deși denotă aceeași extraordinară capacitate de creație a țăranilor.

În satele vechi nu numai arta, ci și știința a fost prilej de creație culturală. Nevoile vieții de toate zilele au făcut, astfel, să se nască o *matematică* populară. Răboaiele de care am vorbit sînt adevărate rigle de calcul și în același timp registre contabile de mare ingeniozitate. În special *agrimensura* a dat naștere unei matematici speciale, sistemul „celor trei trăsuri” prilejuind subtile operații de gîndire, mergînd pînă la folosirea unor procedee de calculare a mediilor aritmetice ponderate, prin așa-numita socoteală a „stînjenilor-masă”, care e de natură să surprindă pe cei neavizați.

De asemenea *botanica*, *medicina* și *zoologia* populară, cunoașterea plantelor, animalelor și insectelor, în special folosirea medicală a ierburilor, denotă o erudiție extraordinară în sistemul de clasare a lor pe specii, de cunoaștere a tehnicilor farmaceutice, chirurgicale și medicale, care deseori au temei nu în „magie” sau „superstiție”, cum mulți continuă a crede, ci într-o lungă experiență pozitivă de reală valoare. Științele naturale se află, așadar, la un nivel față de care nu poți avea decît cel mai adînc respect, atît de judicios cristalizate în formule sînt diversele ei ramuri, ceea ce, din nou, nu se poate explica altfel decît tot printr-o tradiție multiseclară.

Emoționantă de-a dreptul este însă *astronomia* populară, nu numai prin mulțimea stelelor și constelațiilor cuprinse în inventarul cunoștințelor populare, în special al ciobanilor, care prin firea lucrurilor au mai des prilej să privească cerul înstelat al nopților de vară, ci și prin interpretarea mitologică ce li se dă. Sătenii au populat cerul cu toate amintirile vieții lor sociale, dînd stelelor o semnificație umană, antropomorfă. Satul, cu toate ale lui, este proiectat astfel pe cer, unde găsim Hora Satului, cu Fata Mare din Horă, cele două Care, Mare și

Mic, Rarița, Oile, Lupul și Ciobanul, Comoara Făgăduită, cu Sfredelul gata să pătrundă pînă la ea, Cloșca cu Pui, Crucea și cei Trei Crai de la Răsărit, precum și atît de plina de semnificație „Cale a Robilor“, care, spune tradiția, arăta drumul celor care, căzuți robi la turci, reușeau să se întoarcă acasă.

Calendarul popular, atît de precis indicat prin semnele cerului și ale vietăților pămîntului, consemnat deseori și în „panaghii“ de lemn, în care marile sărbători erau precizate prin însemnări scrijelate în lemn, stă și el dovadă pentru capacitatea științifică, creatoare, a oamenilor noștri.

Nu mai vorbim de îndemînarea lor tehnică. Dacă mai știu încă să aprindă, ritual, „focul viu“, prin tehnica preistorică a frecării între ele a lemnurilor, știu tot atît de bine să fabrice și morile cu vîrtej, atît de ingenioase încît muzeele europene, care reușesc să-și procure cîte un exemplar, le țin la loc de frunte. Dar mai ales e uimitoare capacitatea pe care o au cu toții de a se adapta, cu o rapiditate excepțională, la toate mașinăriile născocite în timpurile noastre.

V. DIN ISTORIA SOCIALĂ A VECHILOR NOASTRE SATE

Ne pare rău că trebuie să încheiem aceste câteva pagini cu un capitol mai dureros, în care vom încerca să arătăm că toată această civilizație s-a creat și dezvoltat în ciuda unei istorii sociale dușmănoase, care a fost o grozavă stavilă pusă bunei stări țărănești, o piedică și opreliște a capacității de creație a sătenilor.

Căci, într-adevăr, satele noastre, care au fost cîndva toate libere, o dată cu nașterea unei clase feudale, creatoare a statelor noastre autohtone, au început a cădea în starea de aservire. Așa cum am mai arătat, în special satele dinspre cîmpie au fost cele dintîi victime ale împilării boierești. Mai rău încă, cele din Transilvania au căzut sub tirania unei clase de exploatatori feudali care, pe deasupra, aparțineau și unui neam străin.

Dar pînă și satele rămase încă libere au început, încetul cu încetul, să cadă sub stăpînire boierească, prea puține din ele, abia un sfert și ceva, reușind să se păstreze pînă de curînd în formele lor tradiționale de țărănime liberă, stăpînă la ea acasă și deci putînd fi creatoare de civilizație.

Pentru ca să înțelegem mai bine cît de grea a fost această piedică socială pusă în calea civilizației vechi-

lor noastre sate, se cuvine să dăm cîteva amănunte de istorie socială. Dar cum aceasta este pe atît de lungă pe cît de dureroasă, nu ne vom opri decît asupra a două momente, care ni se par mai semnificative.

Alegem astfel perioada în care s-a născut zicala atît de pilduitoare : „a fi sărac lipit pămîntului“.

Să ne ducem deci cu gîndul la vremurile de acum vreo trei sute de ani. S-au scurs de atunci cam vreo zece rînduri de oameni. Adică trăiau pe atunci străbunii străbunicilor noştri.

Ţara era pustiită de necontenite războaie. Dar războaiele se poartă întotdeauna cu mari cheltuieli, care apasă pe spinarea poporului. Aşa că strîngătorii de biruri din acea vreme erau mai năprasnici decît oricînd altădată şi năuciseră pe oameni mai rău decît prăpădul adus de război.

Satele se spărgeau unele după altele şi mai toată lumea „dădea bir cu fugiţii“. Cîte mai apucaseră să rămîie, trebuiau să plătească şi pentru cei fugiţi. Dar bani, în acele timpuri, nu se prea găseau, aşa că satele, ca să poată face faţă birurilor, nu aveau altă scăpare decît să se împrumute. Vorba vine că îşi găseau astfel „scăparea“, căci de fapt satul care se împrumuta cu bani era un sat care mergea la pierzanie sigură.

Bani de împrumutat nu aveau pe atunci decît boierii, şi aceştia nu dădeau bani decît cu grea camătă. Sătenii nu puteau plăti la soroc, nici dobînzile, nici capetele. Iată dar că erau siliţi să intre la tocmeală cu boierul, ca să-i păsuiască. Boierul nu voia însă să primească păsuirea sau iertarea datoriiilor decît dacă satul i se da pe mîină, cu moşie şi cu oameni cu tot.

Astăzi ni se pare greu de înțeles cum de se puteau întâmpla asemenea lucruri, căci astăzi fiecare cetățean este liber și egal cu oricare altul. Dar pe atunci legile țării îngăduiau ca cineva să fie rob altuia. Așa că satele se vindeau în întregime, cu populație cu tot, urmînd ca de atunci înainte sătenii să-i fie lui „iobagi“, „rumâni“ sau „vecini“.

Vecinii erau săteni datori să „asculte“ de un boier. Să-i dea acestuia dijma din toate produsele lor și să-i „clăcuiască“, adică să-i muncească pe gratis la toate muncile la care erau puși. Dacă nu ascultau, boierul avea voie „să-i bată ca pe niște rumâni“.

Marii boieri din acea vreme, cum era însuși Vodă Mihai și mai ales vestiții Buzești, au cumpărat în acele vremuri grele sute și sute de sate. Înainte ele fuseseră libere și fără de stăpîn. De atunci încolo, satele încăpu-seră pe mîna boierească și se „rumâniseră“.

Dar boierii se certau între ei, ca să strîngă fiecare cît mai multe sate, în dauna altora. Ba își și furau unii altora satele și rumânii. Care era mai puternic, acela mîncă nu numai pe săteni, ci și pe boiernașii mai mici. De atunci s-au ivit marile latifundii, adică moșiile mari cît județele, cu sute și sute de sate, toate clăcuind în folosul unui singur mare boier.

Dar văzînd că satele se sparg și se împrăstie, iar boierii mereu se ceartă între ei ca să-și fure unii altora clăcașii, Vodă Mihai a crezut că este bine să dea o poruncă foarte aspră potrivit căreia țăranii nu mai aveau voie să se mute dintr-un sat în altul, iar boierii erau opriți de a-și mai căuta prin toată țara clăcașii fugiți, ca să și-i aducă înapoi cu sila.

care și ele, mai ales, tot prin asemenea locuri asupreau și jefuiau populația, într-adevăr „ca la drumul mare”. Constantin Radovici din Golești nu ne descrie el oare, la începutul veacului trecut, viața țăranilor „birnici”, adică a celor din satele șerbite, astfel : „aceste nedrepte urmări și nepomenite peste tot pământul (e vorba de jaful fiscal — *N. A.*) i-au adus pe ticăloșii locuitori într-o așa stare, încît întrînd cinevași într-acele locuri, unde se numesc sate, nu va vedea nici biserică, nici casă, nici gard împrejurul casei, nici car, nici bou, nici vacă, nici oaie, nici pasăre, nici pătul cu semănăturile omului pentru hrana familiei, și nici, în scurt, nimica : ci numai niște odăi în pământ ce le zic bordeie, unde întrînd cinevași, nu are ce vedea altceva decît o gaură numai în pământ, cît poate încăpea cu nevasta și cu copiii împrejurul vetrei și un coș de nuiele scos afară din fața pământului și lipit cu balegă. Și după sobă încă o altă gaură, prin care trebuie el să scape fugind, de cumva va simți că au venit cinevași la ușă-i, căci știe că nu poate fi alt decît un trimis spre împlinire de bani. Și el neavînd să dea, ori o să-l bată, ori o să-l lege și o să-l ducă să-l vînză, pentru un an, doi sau mai mulți, fie la un boernaș sau la un arendaș, fie la oricine se va găsi.”

„Și apoi întrînd cinevași într-acele bordeie ale lor, peste puțină era de a găsi pe trupurile lor și în casă lucru de zece lei. Căci și căldarea în care o să-și facă mămăligă, nu o are fieșcine, ci sînt 5—6 tovarăși pe una. Și cînd aceștia din norocire prindeau veste că vine în satul lor zapciu, polcovnic, căpitan, mumbașir isprăvnicesc, mumbașir domnesc fugeau atît ei cît și muierile lor și copiii care puteau fugi, prin păduri și munți, întocmai ca dobitoacele cele sălbatece, cînd le gonesc vînătorii cu cîinii”.

Imaginea aceasta dezolantă a unor sate de bordeie ne-ar face să credem că cei care locuiau nu puteau avea nici un fel de viață civilizată. Trăind precum „cîrțițele“ sub pămînt, săraci, cumplit de săraci și neomenos de jefuiți, cum puteau avea ei acel minimum de bunăstare care singură îngăduie să înflorească cultura?

În realitate însă, imaginea aceasta nu este potrivită decît excepțional, doar pentru zonele marilor drumuri, de-a lungul cărora se scurgeau dezastrele războaielor și se statornicea împilarea boierească, adică a unor zone din care populația fugea, lăsînd locul pustiu în timpuri de prea grea restriște; dar în care totuși se întorceau iarăși, cînd vremurile se mai linișteau.

Și-au dat seama de aceasta chiar unii călători străini, cum de pildă contele de Hauterive, care scria, în 1787, că a început prin a se mira, străbătînd Moldova, de priveliștea de pustietate pe care o întîlnea în cale. Dar pînă la urmă a băgat totuși de seamă că pustiul e doar al drumurilor și al moșiilor boierești. El spune : „Pînă la o depărtare mare de drumuri și de granițele țării, satele au pierit încetul cu încetul și dacă te uiți la Moldova în treacăt, rămîi cu credința că asupra ei și războiul au făcut dintr-însa un pustiu. Socotesc această părere foarte depărtată de adevăr. Lipsa populației din preajma hotarelor țării nu e adevărată decît trecător. Moldovenii care trăiesc de pildă în munții de lîngă țara nemțească pleacă și se întorc, după cum nădăjduiesc sau se tem de ceva de la boierii sau stăpînii lor. De multe ori chiar cei care plecaseră goi și singuri se întorc îmbrăcați și întovărășiți. De asemenea, pustiirea locurilor care sînt la drumul mare nu e nimic altceva decît tot o strămutare. Satele se afundă prin cîmpii, așezîndu-se mai bucuros în întunericul poienelor decît la locurile prea deschise, ale dealurilor, căci în felul

Vodă Mihai a hotărât deci ca fiecare sătean să rămână pe loc în satul în care îl va fi apucat porunca și de aci să nu se mai poată muta cu nici un chip, ca și când ar fi fost lipit de pământ.

Așadar, toți sătenii urmau să rămâie încremeniți pe loc, în satul unde îi va fi prins „legătura lui Mihai“. De aici înainte nu mai erau țărani liberi în nici un sat în care se afla boier. Întreaga țărănime de la noi decăzuse, deci, la o stare neînchipuit de rea.

Nemaiputînd pleca din sat, nici chiar dacă își plăteau toate birurile, ei au ajuns o pradă ușoară în mîna boierului hrăpăreț. Foarte curînd starea lor a coborît tot mai jos, pînă a ajuns a fi aceea a sărăciei lucii.

A fi „sărac lipit pămîntului“ are înțelesul că ești tot atît de sărac pe cît putea fi un sătean din aceștia care fuseseră „lipiți pămîntului“.

Dar și satele care reușiseră să scape, fără a cădea în situația celor lipiți de pământ, mai păstrîndu-și o brumă de libertate, au fost necontenit „mîncate“ de către boieri și au scăzut de aceea necontenit ca număr.

Ca să înțelegem și acest al doilea fel de proces social, atît de potrivnic vieții sătești, vom face apel la un text țărănesc de acum o sută de ani, care este nu numai un document istoric de primă mîna, dar ne va putea folosi și ca pildă a talentului de exprimare literară pe care l-au avut sătenii noștri. Vom folosi o veche „plîngere a răzeșilor de Văsiești“, scrisă în 1866, ca jalbă adresată Locotenenței domnești a Moldovei din acea vreme și care sună astfel :

„Noi, acești nefericiți, care ne vedeți astăzi înaintea voastră stînd, gîrbovi de adînci bătrînețe, din care doi, fratele cel mai mic numără vîrsta de 84 de ani și cel

mai mare de 89 de ani, așa că, alături de o așa vîrstă puteți vedea cît de aproape stă moartea lîngă noi, gata a ne strînge în brațele sale în toată ora și în tot momentul. Priviți-ne, vă rugăm, cu ochii milostivirii, că astăzi am venit de stăm înaintea voastră umiliți de nedreptate, slabi și tremurînd ca o trestie la suflarea vîntului. Uitați-vă un moment de citiți pe frunțile noastre cîte nefericiri amare le-au brăzdat.

Noi suntem, mărită Locotenentă, acei amărîți săteni răzăși de moșia Văsiești, hotar mare și mîndru, care cuprinde în întregimea lui alte trei hotare și anume Trifănescu cu cătuna Leorda, Poiana Borila și Poiana Buruenișului, care fac împreună o întindere uriașă, căci suprafața acestui hotar se lasă a se număra ca la 32 000 fălci de pămînt și mai bine.

Acest hotar de Văsiești, în mărimea ce vi se arată, moștenire dreaptă a săracilor de noi, plătită de părinții noștri cu prețul sîngelui lor, a încăput astăzi în mîna unor boieri Ghiculești.

Se mîndresc acum Domnii Ghiculești a fi proprietari mari a moșiei Comăneștilor, trupul cel mai mare și mai mîndru în țara Moldovei, alcătuit din mai multe alte trupuri, răpite de la adevărații lor moșneni, de la acei pe care i-au smuls de la vetrele lor și pe care i-au înfundat în întunericul temnițelor, unde mulți dintr-înșii și-au și sfîrșit viața, trup zicem a cărui mărime fabuloasă numără astăzi peste 80 000 de fălci.

Dușmanul acesta strașnic, care n-a avut alte daruri decît de a aduce plîngerea și pustiirea în vatra fiecărui moșnean, se lăsară și asupra noastră, ca lăcusta flămîndă asupra holdelor aurite ale cîmpului. Puțin îi pasă lui acum de toate păcatele, căci venise a ajunge el, unul din cei puternici, la cîrma țării.

Toate faptele lui, oricît de silnice și oricît de crude, și le apăra, așa că treceau ca și cînd ar fi fost fapte le-giuite. Tovărășie puternică își făcu cu toți cei de seamă-nul lui și cu toți cei de puterea lui. Legea o nesocotea fără rușine ; și de Dumnezeu, acest neam de om rău nu se temea. Începu dar a ne goli vetrele, a ne rășlui moștenirile, ridică goană mare asupra noastră ca să ne împrăstie pe tot pămîntul ; săracii nu mai puteau să-i țină piept, căci bătăile pe care le adusese el asupra noastră erau bătăi atît de crude și de cumplite, că nici cum nu mai putem altfel zice decît că ereau ca bătăile acelea cu care Dumnezeu a bătut cîndva pe fiica Va-vilonului pentru păcatele sale. Durerea bătăilor lui a trecut ca fiorul morții prin măduva oaselor celor bătuți și inimile mai multor nefericiți dintre noi, lovite pe toată ziua de noi dureri, s-a făcut mai așa nesimțitoare ca putregaiul bușteanului.

Dar vine o zi amară, o zi de cumprire, cînd laco-mul cutropitor, în hotărîrea lui de a smulge din vetre pe părinții noștri și pe părinții părinților noștri, îi încarcă cu lanțuri și cu cătuși și îi aruncă în umezeala adîncilor temniți, ca pe ucigători de oameni, loc în care, mulți dintre dînșii și-au dat sufletul. Torturi ca acestea și mai mult decît acestea au suferit bătrînii noștri părinți. Și noi fiii lor le-am văzut pe toate și am împărțit amarul durerii cu dînșii.

Și care erau oare crimele părinților noștri ? Cari erau crimele acestor oameni ? Că se împotriveau logofătului Costache Ghica și nu-i dau uricele moșiilor, a moște-nirii fiilor lor. Și că țipau și se plîngeau că logofătul Ghica le pradă moștenirea.

Iată unde sta crima lor, urmare care de aci înainte a făcut să se nască judecată strașnică între răpitorul

Ghica și între asupriții moșneni, care face o dîră lungă de ani“.

Și plîngerea povestește apoi cum la 1841, osteniți de atîta judecată, răzeșii de Văsiești au căzut la învoială cu boierul, ca să-i plătească 5 800 de galbeni și să curețe astfel moșia de boier. Dar răzășii de Văsiești nu au bani. Se împrumută cu 5 800 galbeni și îl plătește pe boier. Răzășii răsufală ușurați. Din păcate nu pentru multă vreme, căci : „N-apucasem bine a ne răsufala de oboseala atîtor ani de luptă, n-apucasem bine a ne îndulci și noi de bunurile proprietății noastre, pe care le credeam scăpate de sabie, prin zisa învoială.

„D-lui Aga Nicu Ghica luase informațiunile, prin credincioșii săi, că nouă ni s-a apropiat termenul de a răspunde suma de 5 800 galbeni persoanelor de la care ne-am fost împrumutat de i-am dat domniisale. Și cunoscînd starea nevoii noastre, ne recomandară pe sub mîină niște greci, ca doritori de a lua moșia noastră în arendă și că aceștia sînt gata a ne număra suma de care am avea nevoie, în termenele ce am dori. Fără ca să cercetăm lucrurile mai departe, fără să avem cea mai mică bănuială de capcana pe care tot d-lui Nicu Ghica ne-o întindea, în buna noastră credință, sfîrșirăm tocmeala noastră cu Grecii, iscălim contractul, luarăm banii și-i dădurăm fețelor ce datoram“.

Dar acești arendași erau învoiți cu boierul proprietar. Il lasă pe acesta să folosească o parte din pămînt și apoi cer răzeșilor să-i despăgubească, pretextînd că din locurile ce le aveau luate prin contract nu s-au putut folosi, ele fiind în deplina folosire a boierului, tot așa cum le avea și înainte de învoiala din 1848.

„Atunci spaima ne-a acoperit pe toți, de la mic și pînă la mare, de la pruncul din fașă și pînă la bătrînul în cîrjă. Atunci s-a făcut pentru noi o zi atît de tristă

ca și ziua potopului. N-a rămas vatră de unde să nu se audă plîngerea și durerea. Norodul s-a adunat în turmă, ca oile, și a cerut sfatul bătrînilor. Bătrînii le-au arătat calea legiuită la dreptatea țării. Și atunci cei mai cuprinși și-au pus la mijloc tot puținul lor avut, iar săracul pînă și cîrpa muerii și tăciunile din vatră a pus, tot ; și astfel, cu cît s-a putut strînge, s-au pornit în gloată la dreptatea țării unde numind avocat, au urmat judecată mare un șir de ani“.

„Boerul Ghica însă, după o învoială ce avusese cu avocatul nostru, vine după aceea și în mijlocul nostru și îmbunînd pe unul, netezind pe altul, cu făgăduințe mari și lungi, de milostivire, precum că vrea prin toate mijloacele să ne scape din mîinile grecilor printr-o împăcare. Însă și noi să facem cu el o învoială astfel ca să fie pentru o despăgubire de o potrivă cu ce ar trebui să plătească grecilor. Lipsa cea înspăimîntătoare care ne secase toate mijloacele de trai și la care se găseau reduși cea mai mare parte dintre locuitorii moșneni, foametea cea mare care se simțea pînă și de copilul din fașă, încredințările pe care le făcea și avocatul nostru precum că procesul poate încă să se mai amîie, unele și altele ca acestea făcură pe bătrînii moșnenilor să sfîrșească cu judecata, pe care din lipsa și sărăcia în care se aflau nu puteau să o mai prelungească nici chiar pe jumătatea timpului pe care le-o arăta avocatul trădător și, peste toate acestea, foamea care lătra“.

În aceste împrejurări, moșnenii fac o învoială cu boierul în anul 1847.

„Dar învoiala aceasta nu erea nimic altceva decît că răzășii de Văsiești se vindeau ca clăcași boierului. Pe de o parte boerul se obliga să întrească moșia așa cum a fost și să plătească grecilor 14 000 de galbeni. Dar pe de altă parte, pentru toate acestea, noi răzășii,

să dăm domniei sale, din tot acel loc de hrană, o a treia parte, să-i facem câte opt zile de pont (adică de muncă fără plată — *N.A.*) sau nelucrându-i-le, să i le plătim în bani, câte șase lei ziua, să-i facem câte o podvadă (adică o corvodă — *N.A.*) de fiecare pereche de boi, de câte opt sute de oca de sare adusă de la groapa ocnelor, la sărăriile ce-și făcuse pe moșia Comăneștilor. Iar din locuitorii cu palmele să-i facă câte patru zile proaste de meremet (adică muncă în gospodăria lui — *N.A.*). Prevăzându-se încă și cazul că, făcând trebuință locuitorilor a lua lemne de pe proprietatea d-sale din Comănești, pentru heiuri și alte trebuințe ale lor precum și de foc, să aibă a da d-sale câte trei butuci pe an aduși de la herăstraele ce le are. Iar la punctul al optulea din această învoială stă scris așa, din partea d-lui Nicu Ghica, că dacă eu sau urmașii mei va strica această învoială, atunci locuitorii să-mi dea 14 000 de galbeni și-și vor lua moșia în dreapta lor stăpânire“.

Dar învoiala aceasta, oricât de grea ar fi fost, a rămas numai pe hîrtie. Boierii, încetul cu încetul, scăzură pămînturile de hrană ale sătenilor și-i crescú în muncă, astfel încît pînă la urmă ajunseră să fie clăcașii boerului și căzuți în mizerie.

S-ar putea adăuga nesfîrșite pagini asemănătoare, care toate ne-ar pune în fața problemei următoare : cît de mare trebuie să fi fost puterea de creație a sătenilor, dacă în ciuda unor asemenea împrejurări au putut totuși făuri o civilizație care ar putea face cinste oricărui alt neam. Și mai ales ne lasă să bănuim la ce alt înalt nivel ar fi putut ei ajunge, fiind atît de înzestrați, dacă ar fi avut o istorie socială mai blîndă.

Dar soarta lor a tot mers scăzînd, din rău în mai rău, pînă cînd, în foc și pîrjol, deznădejdea lor s-a înfățișat în forma crudă a marilor răscoale țărănești, din care

cea din 1907 rămîne înscrisă — prin înăbușirea ei în sînge — ca una din paginile rușinoase ale regimului burghezo-moșieresc.

De atunci vremile au trecut și prefaceri sociale revoluționare au răsturnat cu totul vechea viață a satelor. Au dispărut racilele grozave care ajunseseră să caracterizeze, în cele din urmă, viața satelor noastre, și anume odioasele boli sociale, pelagra, semn al mizeriei și înfometării, mortalitatea infantilă și analfabetismul, intolerabil față de mersul înainte al culturii din toată lumea. Scăpate azi, pe totdeauna, de sila clasei boierești, trecute la practicarea unei agriculturi moderne, organizate în forme cooperative, în bună măsură oarecum dăinuire în forme moderne a vechii vieți de obște, satele noastre dispun acum de baza materială necesară unei ridicări a stării lor culturale.

Cei care cercetează azi satele nu mai recunosc decît cu greu amintirile vechii lor civilizații. Dar nu aceasta este ceea ce are însemnătate, căci civilizațiile se perindă și se dezvoltă neconținut, ca un proces istoric firesc, care nu poate fi oprit și nici nu trebuie văzut decît ca o cheazășie a posibilității unui nesfîrșit progres spre o omenie din ce în ce mai deplină.

Ceea ce trebuie însă salvat este capacitatea de creație culturală a satelor noastre. Acesta este izvorul viu, din care se pot naște și dezvolta, mereu, alte noi forme de civilizație, deopotrivă de frumoase și de originale pe cît au fost și cele din trecut, ba încă mai frumoase decît au fost vreodată.

Pentru aceasta însă e bine ca toți cei care, într-un fel sau altul, lucrează pe tărîmul culturalizării maselor țărănești, să facă în așa fel încît vechea tradiție culturală a satelor să-și găsească drumul spre zilele de mîine, către care tindem cu toții.

Cap. I

- I. SIMIONESCU, *Țara noastră ; oameni, locuri, lucruri*, ed. a III-a, București, 1940.
- N. IORGA, *Istoria Românilor prin călători*, în trei volume, București, 1920—1922.

Cap. II

- RADU ROSETTI, *Pământul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907.
- H. H. STAHL, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, în trei volume, București, 1958—1965.

Cap. III

- SIMION MEHEDINȚI, *Coordonate etnografice*, București, 1930.
- ROMUL VUIA, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat*, București, 1937.
- PAUL H. STAHL, *Așezarea caselor și acareturilor pe valea Bistriței moldovenești*, în „Revista de Etnografie și Folclor“, nr. 6/1965.
- PAUL H. STAHL, *Casa țărănească la români în secolul al XIX-lea*, în „Anuarul muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1959/1961“, Cluj, 1963.
- GRIGORIE IONESCU, *Arhitectura populară românească*, București, 1956.
- FLOREA STĂNCULESCU, ADRIAN GHEORGHIU, PAUL H. STAHL și PAUL PETRESCU, *Arhitectura populară românească*, în cinci volume, București, 1956—1959.
- N. IORGA, *L'art populaire en Roumanie*, Paris, 1923.

- GEORGE OPRESCU, *L'art du paysan roumain*, București, 1937.
- A. TZIGARA-SAMURCAȘ, *L'art paysan en Roumanie*, București, 1931.
- PAUL PETRESCU, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, București, 1959.
- T. BĂNĂȚEANU, E. IONESCU, GH. FOCȘA, *Arta populară românească. Port, țesături, cusături*, București, 1957.
- N. IORGA, *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, ed. a II-a, Craiova, 1922.
- CORNEL IRIMIE, *Pivele și vîltoarele din regiunea Sibiului și de pe valea Sebeșului*, Sibiu, 1956.
- BARBU SLĂTINEANU, PAUL H. STAHL, PAUL PETRESCU, *Arta populară românească: Ceramica*, București, 1958.
- TUDOR PAMFILE, *Industria casnică la români*, București, 1910.
- Idem, *Cerul și podoabele lui*, București, 1915.

I. PĂMÎNTUL ȘI OAMENII	5
II. ORGANIZAREA SOCIALĂ A SATULUI	11
1. Ce înseamnă „sat“ ?	11
2. Tehnicile economice ale vechilor sate	12
a. trupurile de moșie și vechimea lor	12
b. organizarea internă a unei moșii sătcești ; pădurea, izlazul, ogoarele	14
3. Organizarea socială a satelor în obștii genealogice devălmașe	27
a. stăpînirile locurești	27
b. cetele de neamuri și confederările de sate	28
c. „neamuri“ și „umblarea pe bătrîni“	34
III. CIVILIZAȚIA MATERIALĂ A VECHILOR NOASTRE SATE	40
1. Vetrele de sat și gospodăriile	40
2. Acăreturile	45
3. Casele	49
4. Interiorul	55
5. Îmbrăcămîntea	61
6. Meșteșugurile și industria casnică	64
IV. ARTA ȘI ȘTIINȚA POPULARĂ. OBICEIURI ȘI CEREMONII	79
V. DIN ISTORIA SOCIALĂ A VECHILOR NOASTRE SATE	87
SCURTĂ BIBLIOGRAFIE	97

Vechile noastre sate sînt păstrătoare ale unei tradiții culturale cu rădăcini atît de adînci, încît merg pînă departe în preistorie.

Tăranii români liberi, moșneni și razeși, cu deosebire cei așezați în satele de la poalele Carpaților, au făurit o civilizație rurală care nu numai că are un caracter de originalitate mai vie decît al altor neamuri, dar a dovedit o putere de creație culturală care uimește pe oricine ajunge să o cunoască.